

הרמב"ם לאור חכמי הקבלה

מלחמת הדעות אחרי תקופת הרמב"ם בין שני הזרמים ביהדות — הנגלה והנסתר, לא התפתחה באופן טבעי. הקבלה שהתאמצה להשליט את מרותה על המחשבה הישראלית נתקלה ב"כותל אטום" למרות שההווה הרוחנית היתה מוכשרה לספוג את הזרם הזה כחלק בלתי נפרד של האקלים הדתי. העיכוב העיקרי להתפתחותה הטבעית של תורה זו היתה אישיותו של הרמב"ם.

קשה למצוא דוגמא דומה בקורות המחשבה האנושית שאישיות יחידה תשפיע על מהלך המחשבה של איזה זרם רוחני. תופעה בלתי־מצויה זו נתגלתה על כל הרפתקאותיה כשהיהדות המיסטרית מצאה נקודת־מגע עם בעל רוח שקט ושכל קר, שכל דבריו נמדדו באמת־מדה שכלתנית. אי אפשר לתאר ניגוד יותר מכריע בין מהלך־מחשבתו של הנגיד מקאירו ובין המגמות המיסטריות, שהתחדשו וקמו לתחיה סמוך למותו. השכל הישר מחייב, שזרם חדש זה במלחמתו לכבוש את הלבבות יתעלם לגמרי מאישיותו של המורה הגדול וממשנתו בהתאם לדרישות ההגיוניות של הבעיה הנדונה.

ברם, גרמה אישיות רבת־גוונים כבן מימון להתהוותו של פרדוקס משונה שבמשך כל ימי תולדות המסתורין בישראל מהמאה הי"ג, יהיה לנקודת־הכובד בפולמוס העז שבספרות הקבלה. אין הבדל בין אלה מחכמי הקבלה שהתנגדו להרמב"ם בחריפותם ובקנאותם, כמו שם טוב בן שם טוב בעל ס' האמונות, ובין המתונים שבהם ששאפו להתאים תורתם למשנתו; או אלו שניסו להכניסו לפרדס המסתורין והאמינו בתמימותם שהוא נעשה בסוף ימיו למקובל.

התיזה העיקרית של מחקרנו מגלה את העובדא שהמקובלים התחככו עם הרמב"ם במשך כל התקופה הארוכה ולא הצליחו "לבלוע" אותו במלואו. מטרתנו כאן היא לא להדגיש את יחסם החיובי של בעלי הנסתר להרמב"ם, כפי שהתאמצו להוכיח החוקרים החשובים ש"א הורודצקי⁽¹⁾ ומאיר צבי

(1) "הרמב"ם בקבלה ובחסידות", מאזנים, כרך ג', חוב' ד—ה.

רבינוביץ¹). גישה זו היא רק צד אחד של המטבע, ולכן אי אפשר להניח הנחות שטעם הגישה החיובית של בעלי הנסתר לרמב"ם הוא בשל קיום מקבילים בין שניהם כגון בעית הדבקות וכו'²).

סוף כל סוף אין עלינו להתעלם מהעובדא המעציבה שבשנות השלשים של המאה השלוש עשרה, מזמן הפולמוס הגדול הראשון, עמדו בעלי הנסתר מפרובנס ומספרד באופן גלוי על צד המקטרגים, שגרמו להתערבותה של השלטונות הנוצרים³.

ברצוננו להפיץ אור על המגמות השונות שהתגבשו בספרות הקבלה ביחסה לרמב"ם; ברם, פרדוקס זה שהזכרנו למעלה, מגלה לנו עד כמה השפיע רבנו, שלא ברצונו ובכוונתו, על הזרמים העיקריים שעיצבו במשך התקופה הארוכה את דמות דיוקנה וקלסתר פניה של תורת הקבלה⁴.

נתאמץ בסקירה כללית זו למסור בסדר כרונולוגי את יחסם של כמה מגדולי המקובלים לאישיות של הרמב"ם או למשנתו, ועד כמה שהיה אפשר השתמשנו בלשונם וסגנונם שמצאנו בספריהם.

הראב"ד בעל השגות, ד"א תת"פ—תתקנ"ט (1120—1198)

ר' אברהם בן דוד מפושקירה הוא חוליה בשרשרת שאליה השתייכו בעלי הנסתר, וביניהם שני בניו ר' יצחק סגי נהור ור' דוד וחנתנו ר' אברהם בן יצחק מנרבונה בעל ס' האשכול⁵. סביבם נתרצו החשובים מראשוני המקובלים שלפני התגלות הזהר. שהשפעתם היתה מרובה על התפתחות הקבלה בדורות הבאים. לראב"ד בעל השגות מיוחסים הספר "רוי פרקי סודות" וכן הפירוש לספר יצירה. רמזים לנטייתו הקבליסטית נמצאים בכמה מביטוייו כמו: "כך נגלה לי מסוד ה' ליראיו", "כך הראוני מן השמים", או "כבר הופיעו רוח הקודש בבית מדרשו"⁶.

יחסו לרמב"ם לא נערך כראוי בשל ביטוייו החריפים הנמצאים בהשגותיו על המשנה תורה. בעלי "חכמת ישראל" מתקופת ההשכלה הכניסו

(2) "יחס הקבלה והחסידות אל הרמב"ם, בקובץ הרמב"ם, הוצ' המורח, חלק ב', ירושלים, [תרצ"ה], עמ' רע"ט—רפ"ד.

(3) נטיה זו הודגשה ע"י רבינוביץ בקובץ הגיל עמ' רפ"ב.

(4) גרשם שלום: "ראשית הקבלה", ירושלים, שוקן, תש"ח, עמ' 133—134.

(5) נוסף למקורות שיוזכרו בהערות הבאות, ימצא הקורא חומר ביבליוגרפי כללי במאמר "הרמב"ם והזהר", מאת ישראל יעקב דינסטאג ב"הדאר", שנה ל"ד, גליון מ', עמ' 810—811. אנו מקיים להקדיש מחקר מיוחד למקובלים ממחנה החסידים.

(6) שלום, שם עמ' 66.

(7) מ"ת, ה' לולב, פרק ח', הלכה ה'.

נימוקים אישיים להתנגדותו של הראב"ד לרמב"ם, ביחוד בגלל השגותו המפורסמת בהלכות תשובה אודות ההגשמה שהרמב"ם יצא נגדה: "ולמה קרא לזה מין, וכמה גדולים זטובים ממנו הלכו בזאת המחשבה"⁷. אייוק הירש וייס ואלה שהלכו בעקבותיו הגדישו את הסאה ויחסו לראב"ד משפט קדום לגבי הרמב"ם⁸. הם התעלמו לגמרי מסגנונו העוקצני הרגיל של הראב"ד שמתגלה גם כן בהשגותיו על בעל המאור. בשל התקפתו השנונה על ר' זרחי' הלוי הוכרחו המדפיסים להשמיט או לשנות כמה דברים מפני הכבוד, אבל שמורים הם בכתבי יד: "זה המאור אינו מאיר; תואנה ועירוק, ומי שקרא לו מאור לא ראה אור מימיו".

יש צד שני, חיובי בבעית הראב"ד והרמב"ם שנעלם מאתנו, או לכל הפחות שלא הודגש כראוי. קודם כל עלינו לציין, שהשגתו הנ"ל של הראב"ד על הלכות תשובה אינה משמע שהוא האמין בהגשמה; הוא רצה רק להציל מקטרוגו של הרמב"ם את המאמינים התמימים שקבלו את הביטויים האנטרופומורפיים כפשוטם. וכבר עמד על כך המקובל ר' משה קורדובירו⁹. הצד החיובי שהזכרנו ביחסו של הראב"ד אל הרמב"ם הובע זה מכבר על ידי החכם ר' יעקב רייפמן שהראב"ד "לא היה משיג לבדו כי אם גם מגיה ומפרש וזמזק את דברי הרמב"ם"; וכמה פעמים שיבח את סברותיו של הרמב"ם: "סברה היא זו והיא יפה בעיני" או "סברה יפה היא"¹⁰. המנוח ר' שמחה אסף פרסם פסק של הראב"ד שמצא בכת"י אחד של הספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים¹¹, שבו הוא מזכיר את דברי הרמב"ם בנימה של כבוד: "לא שבאנו לחלוק על דברי הרם במזל"¹². העובדא, שהראב"ד בשנותיו המאוחרות השקיע עבודה עצומה כזו בספר היד, מעידה עד כמה החשיב את מחברו¹³.

(8) מ"ת ה' תשובה, ג', ז'.

(9) "דור דור ודורשיו", חלק ד', עמ' 266.

(10) "פרדס רמונים", שער א', פרק ס', ע' הורודצקי שם עמ' 443. ע"י הערתו

החשובה של דר. ש. ראבידוביץ ב"כנסת לזכר ביאליק", ספר ג' (תרצ"ח), עמ' 324 הערה 3.

(11) מאכלות אסורות י', כ'.

(12) שכנים ס', ט'. ע"י רייפמאן ב"בית תלמוד", ד', עמ' 380.

(13) רשימת ד"ר יואל, מספר 220.

(14) אסף (בקובץ הרמב"ם הוצ' המורח) [תרצ"ה] עמ' רע"ו: "ז"ל" הוא

בודאי הוספת המעתיק.

(15) שם עמ' רע"ו; ע"י ג"כ הרב ראובן מרגליות: "הרמב"ם והראב"ד",

סיני, כרך ל"ו (טבת תשס"ו), עמ' שפ"ד—שצ; נכנס ג"כ בקובץ "הרם במזל"

בעריכת י"ל מימון, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשס"ו, עמ' ריא—ריד.

ר' מאיר הלוי אבולעפיה, ד"א תתק"ל—ה"א ר' (1170—1244)

על ד' מאיר הלוי אבולעפיה שהיה מגדולי חכמי התורה בספרד ובעל השכלה רחבה, מעיד בן אחיו, אחד מגדולי מקובלי ספרד, ש"זכה לחכמה פנימית", ועדות זו, מניח גרשם שלום⁽¹⁶⁾, קשה לבטל ערכה.

עוד בחיי הרמב"ם, כשהיה ר' מאיר בגיל צעיר, שלח מכתב לחכמי לונלי, הערוך נגד ספר היר ובו הוא משיג על דעת הרמב"ם בספר המדע בענין תחיית המתים ועל כמה מפסקיו בהלכה. אין זה מעניינו לחזור על כל פרטי הפולמוס שבמרכזו היה ר' מאיר הלוי אבולעפיה ראש המדברים. חשוב לנו לציין עובדות מכריעות ביחסו אל הרמב"ם.

למרות השגותיו על הרמב"ם לא נגע בכבודו⁽¹⁷⁾. במכתבו לר' אהרן מלונלי הוא מכנה את הרמב"ם בתואר "רבו הרב"⁽¹⁸⁾. בהקדמה לספרו "כתאב אל רסאל", שנכתב במקורו בערבית הוא מכתיר את הרמב"ם בתארי כבוד וכותב: "הרב הנעלה הפילוסוף הנכבד ר' משה נר"⁽¹⁹⁾. ובצדק העיר ר' חיים בראדי ש"אפילו בשעת רותחא הוא אומר: "ועתה למה לא גערת באיש אשר נטיו רגליו, מטעם המלך וגדוליו, וכי תאמרו איש הוא, ואין בישראל כמוהו, גם עתה כדבריהם כן הוא, אכן אין תבונה ואין עצה, לנגד המסעף פארה במעדצה וכו'"⁽²⁰⁾.

בראדי האשים את ר' אהרן מלונלי, שלא התחשב עם הפסיכולוגיה של ר' מאיר הלוי בתשובתו אליו. אלו היה משיב לו בנחת, מובטח היה שכל הענין היה משתקע ומשתכח והמחלוקה לא היתה מתלקחת⁽²¹⁾. וסוף היה שדבריו הקשים והמרים כגידים של ר' אהרן הרגילו והקניטו את הרמ"ה שהיה רך בשנים, ונפלטו מקולמוסו בטיים קשים על המשנה תורה, שכפי הנראה התחרט עליהם. כגון: "ואיני יודע אם יש אם למסורת ואם יש אם למקרא" (ר"ל: אם משנה (שי"ן שוואית) תורה או משנה (שי"ן פתוחה) תורה)⁽²²⁾.

(16) "ראשית הקבלה", עמ' 134.

(17) חיים בראדי: "קינת הרמ"ה על הרמב"ם, תרביץ, שנה ר' (תרצ"ה), עמ' 245.

(18) "כתאב אל רסאל" עמ' נ"ה, ס"ז.

(19) דוד ילין: "מתוך הקדמת כתאב אלרסאל לר' מאיר בר' טודרוס הלוי

והתחלת הספר", בקריית ספר, שנה ו' חוב' א' (ניסן, תרפ"ט) עמ' 140—141.

(20) תרביץ, שם.

(21) שם.

(22) תרביץ שנה ו' שם עמ' 246—247.

אבל סוף סוף, עלינו להטעים שהתנגדותו של רמ"ה לא האריכה ימים כתוצאת הופעתו של המאמר על תחיית המתים; כיון שעל ידי כך מובטח היה בלי צל של ספק שהרמב"ם לא כפר בעיקר זה. ויחס ההערכה שלו לספר היד בכלל מתגלה באחת מתשובותיו שבה הוא אומר: "ולפי דעת ר"י אלפסי ודעת ר' משה ז"ל בעל החיבור... זו היא שורת הדין בדבר זה לפי דעת שני העמודים הגדולים וכדאי הם לסמוך עליהם אפילו שלא בשעת הדחק"⁽²³⁾. אבל משהו מוחלט ומשכנע בהערכת גישתו של הרמ"ה לגבי הנשר הגדול נתגלה בקינה שנשא כשהגיעה הבשורה על דבר הסתלקותו של הרמב"ם⁽²⁴⁾.

מפני קצר המקום נסתפק בהעתקת חרוזים אחדים:

נא שאלו אם תולדות יום פגעו בהם ומשד הזמן יאנקו
או בערה בם אש כתבערה אהה כי נאסף משה ואל-מי יצעקו
מי זה יכבה מוקדי תוגות זמי יוציא אסירים מוסריהם חזקו...
עורה ראה חכמי זמן יחד עלי דלתי תבונתך כדלים דפקו
יהנו בתורתך ויום ילקטו משני תעודות שם כזהב זקקו
יראו במורה הנבכים חרבות שכל במחשכים ברקים ברקו
שם יחזו חרבות מבוכה לטשו זכים בשמן המזמה חלקו
מלים כתפוחים יצוקים מזהב חכמה במשכיות תבונה חשקו...

את ר' מאיר אבולעפיה זה שבגלל ה"אגרות הקנאות" שלו, ראה אותו גריץ כ"ראש החשוכים בזמנו", כאדם "שונא מדע" רואים אנו אותו עכשיו באור חדש לגמרי, הודות לפרסום קינתו על ידי ר' חיים בראדי⁽²⁵⁾.

המרכז בגירונה

המרכז לתורת הסוד שקם בגירונה במחצית הראשונה של המאה הי"ג משך אליו כמה מקובלים ידועים שם שעסקו בפיתוחה ובהפצתה של הקבלה⁽²⁶⁾. בין אלה נמצאו ר' עזרא בן שלמה ור' עזריאל, ר' יעקב בן ששת, הרמב"ן — וכולם היו תלמידיו של ר' יצחק סגיינהיר, במישרין או בעקיפין⁽²⁷⁾.

(23) סי' רנ"ט מתשובותיו, נדפסו בס' "אור צדיקים", שאלוניקי תקנ"ט.

(24) הופיע ע"י ר"ח בראדי ב"תרביץ" הנ"ל עמ' 250—253.

(25) לחובר: "ר' חיים בראדי, מאונים, תמוזאב, תרצ"ה, עמ' 503.

(26) י. תשבי: "המקובלים ר' עזרא ור' עזריאל ומקומם בחוג גירונה בג'ציון",

כרך ט' עמ' 178.

(27) שם.

ב"חג גירונה" זה נפגשו שני הזרמים שביהדות העיונית: המיסטורי והפילוסופי. נציגו היו ר' עזרא ור' עזריאל²⁸.

ר' עזרא ור' עזריאל

באגרת שכתב ר' עזרא אל ר' אברהם חזן²⁹, שבה הוא משיב לו על שאלות חשובות בתורת הסוד, הוא מסתייע במורה נבוכים של הרמב"ם³⁰. על השאלה במה מתנגד הרמב"ם לקבלה, הוא משיב "ידוע תדע כי דברי ר' אליעזר הגדול נכונים וברורים באמרו³¹, השמים מהיכן נבראו והארץ מהיכן נבראת' והוא על דעת אפלטון האומר³² כי מן השוא שימציא הבורא דבר מלא דבר כי יש חומר נמצא והוא לא על דרך משל כחומר ליוצר או הברזל לנפח אשר יצייר ממנו מה שירצה וכן הבורא יצייר ממנו מן החומר שמים וארץ ופעם יצייר ממנו זולתי זה. הכל כמו שכתב רבי' משה במורה נבוכים בחלק השני פרק דעות בני אדם בקדמות העולם...".³³

אחד מהכללים על סוד התפלה לר' עזריאל — "...שהחומר והצורה והאפס יסוד הנבראים", נסמך על ידי גרשם שלום למה שנאמר במורה נבוכים, "ואתה יודע כי התחלות הנמצאות ההוות והנפסדות הם שלשה החמר והצורה והאפס המוגבל". לפי דעתו נהפך כאן ההעדר המיוחד של תורת אריסטו "למושג מיסטורי!"³⁴.

(28) שם.

(29) ג. שלום: "תעודה חדשה לתולדות ראשית הקבלה", ב"ספר ביאליק" (תרצ"ד), מחלקה ג' עמ' 155.

(30) "אמנם כל שאלותיך סובבות באופן אחד הוא השם המיוחד הנקרא כבוד י' ושם י' וכסא י'... ועם זה אמר רבינו משה ע"ה במורה נבוכים בפרק י"ט [של החלק הראשון]."

(31) מכון הוא לפרקי דר' אליעזר, פרק ג' שהרמב"ם דן עליהם במורה נבוכים, חלק ב' פרק כ"ו ואמר ש"מעולם לא ראה יותר זרים מהם בדברי אדם הנמשכים אחר תורת משה רבנו"; עי' ספר ביאליק, שם עמ' 157, הערה 10.

(32) ר' עזרא מצדף כאן דברי הרמב"ם בפרק כ"ו על מאמר ר' אליעזר הגדול "שהוא כפי דעת אפלטון" אל דבריו בפרק י"ג שם על דעתו של אפלטון, בדבר החומר הקדמון (שלום, שם הערה 11).

(33) שלום, שם, עמ' 157.

(34) ג. שלום, "שרידים חדשים מכתבי ר' עזריאל מגירונה", בספר זכרון לגולק ולקליין, (תש"ב), עמ' 215.

הרמב"ם, ר"א תתקנ"ד—ה"א ל' (1194—1270)

על יחסו של הרמב"ם להרמב"ם דנו רבים מחכמי ישראל — וכל אחד מהם התגדר במקצוע שלו. ומיותר לחזור כאן על עמדתו בקשר המחלוקה שהתלקחה ביהדות לגבי המורה נבוכים וספר המדע.

אם המחלוקה שככה קצת בשעתו של הרמב"ם, צריכים אנו לתלות זאת על חשבונו הוא. מדוע? מפני שכולם — מעריציו ומתנגדיו של הרמב"ם — הכירו בו "אישיות כוללת המקפלת בקרבה את כל תרבות הדור"³⁵, וברור היה לכל הצדדים במחלוקת הרמב"ם שיחסו של הרמב"ם, המתבטא ביראת הכבוד לגבי המורה, אינו חסר בקורת אוביקטיבית; שעם כל התנגדותו למשנתו הפילוסופית בכלל וזו של אריסטו בפרט, היה הרמב"ם ראש הלוחמים להגן על כבודו. כמה דברי הערצה ספוגים באגרתו לחכמי צרפת על החרימם "כל איש אשר יהגה בספר מורה נבוכים!"³⁶ כמה יגע וטרח להבין שיטות ההלכות המיומניות בספריו במקצוע ההלכה³⁷, ובכל זאת כשנתקל ביפיפותה של יון שהוכנסה ע"י הרמב"ם באהלי שם לא התירא מלמתוח עליו בקרת קשה³⁸.

(35) שלום: "ראשית הקבלה", עמ' 147.

(36) נדפס ב"קובץ תשובות הרמב"ם" חלק שלישי ("אגרות קנאות"), לייפציג, תר"ט, דף ח': "...מדוע את הרב ממעשהו תפריעו, וצדיק כביר תרשיעו... האם ראיתם ספריו, אם דקדקתם בחבוריו... מי הכה הצדוקים אשר היו כגבורים חוסים, מי נתן הביתוסים לשוטים, הלא הרב ז"ל כי ד' עמו... והנני מעיד עלי לפני רבותי שמים וארץ, כי שמענו ממגידי אמת שבכל ארצות מלכות תימן קהלות רבות עוסקים בתורה ובמצות לשמן, והיו מזכירים שם הרב בכל קדיש וקדיש בחיכון וביומיכון ובחיי דרבנא משה בן מימון, אשר האיר עיניהם בתורה והעמידן בקרן אורה... (שם סוף דף ח' וכו'). על התייחסות הרמב"ם אל דבר המחלוקה, עיין גריץ, "דברי ימי ישראל" בתרגום שפ"ר, חלק חמישי, עמ' 55 וכו'; ובציון א' שצורף לסוף הספר עמ' 350 וכו'; יצחק אונא: רבי משה בן נחמן, חייו ופעולתו, ירושלים (סלומון), עמ' 63—68. (37) על היחס שלו אל הרמב"ם ההלכות, עיין חיים שטרנוביץ: "תולדות הפוסקים" חלק שני, ניו יורק, תש"ז, עמ' 106 וכו'; אונא שם עמ' 31—48; קרויס: "היחס המדעי בין הרמב"ם והרמב"ם" ב"הגורן", ספר חמישי עמ' 78—117.

(38) נכונה דעת ר"א הרבני (ב"חדשים גם ישנים" מספר 10, שצורף לגרין—שפ"ר ח"ה בסוף הכרך עמ' 14): "אף כי אמת הוא שרות הפילוסופיה של הרמב"ם נשקף מסי המדע, בכל זאת אין לכתוב כי נמצא גם הפרש גדול בין ספרו "מורה נבוכים" ובין ספריו התלמודיים... כי החבורים התלמודיים של הרמב"ם, שהדעות הפילוסופיות באו

למרות שהרמב"ן היה המעוז לקבלה שנתחדשה בימיו ותמך בידה והיה שונא את "חכמת היום הערל ימח שמו" (אריסטו)⁴², השתחרר מהמגמות האנטי־פילוסופיות שלו כדי להבחין בחושו הבקרתי בין הרמב"ם מעריך אריסטו לבין הרמב"ם מחבר פירוש המשניות וספר היריד שהלכתו הראשונה מתחילה ב"סוד ה"סודות ו"עמוד החכמות.

מדברי סניגוריה שלו על הרמב"ם מרגישים אנו את שאיפתו של הרמב"ן — מנהיג דורו — להשקיט את המחלוקה ובאגרת התנצלות שלו הוא עובר על חילוקי הדעות האידיאולוגיים בינו ובין הרמב"ם. להפך: הוא מצדיק את עסקו של הרמב"ם בפילוסופיה בזה "שהיה מוכרח ואנוס, לבנות ספר מפני פילוסופי יון שמה לנוס, לרחקם מעל אריסטו וגאלינוס. מפני השלום הדגיש הרמב"ן שלולא המתפלספים "שנמשכו אחרי המינות" לא היה הרמב"ם כותב ומפיץ השקפותיו הפילוסופיות⁴³. בלי ספק תרם הרמב"ן הרבה בכדי להרגיע את הרוחות שבין שני הצדדים, שנאבקו והתגוששו במלחמת הדת בדורות הראשונים אחרי מותו של הרמב"ם.

ברם, בענייננו אנו חשוב לעמוד קצת על היחסים המדעיים בין שני הענקים האלה. נצמצם את דברינו ונסתפק בהשוואות אחדות מתוך כתביו השונים של הרמב"ן לרעיונות הפילוסופיים של בעל המורה וספר המדע.

א) הרמב"ם כידוע, השתמש הרבה בתרגום אונקלוס כדי לפרש את הביטויים האנתרופומורפיים שבכתבי־הקדש. אונקלוס, לפי הרמב"ם, שם לו למטרה עיקרית את סילוק ההגשמה מאליקים, וכל תיאור מגשים שהכתוב משתמש בו ביחס להקב"ה מבארו על פי "כוונתו האמתית"⁴⁴. בעזרת הפרשנות שמצא בתרגום אונקלוס הרחיק הרמב"ם מליצות ההגשמה. על הנחה זו השיגו הרמב"ן מתוך עיונו בתרגום אונקלוס ובא לידי החלטה שאונקלוס תרגם כפשוטו במקומות האלו כשהענין מובן בראיה בלבד, אבל אם הענין דורש התבוננות מיוחדת, תרגם אותו אונקלוס כפי שיקול דעתו. אבל, הדגיש הרמב"ן, אין פרשנותו של אונקלוס תלויה במגמה כדי להרחיק

בהם בדמו ובדרך קצרה, לא היו מסוכנים כלל... ולא מספר המדע, כי אם מספר מורה נבוכים החלו בני ישראל כפעם בפעם להתעסק בפילוסופיות הדת...

(39) ש"א הורדצקי, "יהדות השכל ויהדות הרגש", תל־אביב, תשי"ז, עמ' 203.

(40) צ"מ רבינוביץ בקובץ הרמב"ם הוצ' המזרחי (תרצ"ה), עמ' רפ"ג.

(41) י. י. דינסטאג, "מיכאל סוחוטס ויחסו לפילוסופיה של הרמב"ם", בצרון

חשון־כסלו, תשי"ד, עמ' 126, הערה 9.

את ההגשמה⁴⁵. אמנם, גם הרמב"ן הסכים עם הרמב"ם בהרחקת הגשמות כמו שכתב באגרת ההתנצלות שלו⁴⁶.

ב) מוצאים אנו, לפעמים, שהרמב"ן מעתיק מהרמב"ם טעם למצווה ומטרתה, כאילו חידש זה מדעתו. לדוגמה: בתוך טעמי המצוות שהרמב"ם מונה הוא מזכיר את המטרה לקדש את האדם בנושאים⁴⁷, ועל הפסוק "וקדשתם היום ומחר"⁴⁸ אומר הרמב"ן⁴⁹ "והנכון שיהיו קדושים שלא יגשו אל אשה..."⁵⁰.

ג) על הסברתו של הרמב"ם את התאכסנות המלאכים אצל אברהם כמראה נבואה, משיג עליו הרמב"ן: "ואם במראה לא נראו אליו רק אנשים אוכלים בשר איך אמר וירא אליו ה', כי הנה לא נראה לו ה' לא במראה ולא במחשבה וככה לא נמצא בכל הנבואות; והנה לדבריו לא לשה שרה עוגות ולא עשה אברהם בן בקר וגם לא צחקה שרה רק הכל מראה וגם כן בא החלום הזה ברוב כחלומות השקר כי מה תועלת להראות לו כל זה..."⁵¹.

ד) מענין שהקטע המפורסם של הרמב"ם בהלכות מלכים⁵² אדות ישו ומחמד שנשתבש ברוב הדפוסים מחמת הצינוורה הובא בדרשתו של הרמב"ן⁵³ בהסכמתו המלאה⁵⁴. אגב, ציטטה זו מאת הרמב"ן מאשרת את נוסחה הנכונה של הלכה זו בהלכות מלכים שהתוכחו עליה בעלי חכמת ישראל⁵⁵.

(42) פירוש על התורה בראשית מ"ו, ד'.

(43) ש. קרויס: "היחס המדעי בין הרמב"ן והרמב"ם" ב"הגורן" ספר ה'

עמ' 87—88.

(44) מ"ג, ב' ל"ג.

(45) שמות י"ט, י'.

(46) שם.

(47) אמנם, העיר רב"ז באכר ("רמב"ם פרשן המקרא", תל־אביב, תרצ"ב, עמ'

87) שכונה זו נמצאה כבר בסי' "סוד מורא", פרק י' של הראב"ע.

(48) בראשית י"ח, ב'.

(49) מלכים י"א, ד'.

(50) "תורת ה' תמימה", הוצ' ילינק, חינה, תרל"ג, עמ' 4.

(51) "ולפיכך אמר הרב ר' משה ז"ל כל אלו הדברים של ישו הנוצרי ושל

זה הישמעאלי הבא אחריו כלם לתקן דרך המשיח..."

(52) ע"י ישראל יעקב דינסטאג "יחס הרמב"ם לנצרים", הדאר, שנה ל"ג, גל' 9,

עמ' 163—164.

דרשה זו והדרשות האחרות שיצאו מתחת הרמב"ן מלאות דברי קבלה" (ולרוב שימשו ספרי הרמב"ם כמיסמכים לרעיונותיו").

ר' אברהם הנזיר (המאה הי"ג)

אודות חייו של ר' אברהם הנזיר, מקובל פרובנסאלי ממאה הי"ג, אין לנו ידיעות כלל. לפי גרשם שלום השתייך מצד אחד לחוג הראב"ד ומצד שני לר' יהודה החסיד ור' אלעזר מזורמס⁵¹.

בקטע של אגרת שדנה בו, כתובה על ידי אחד מתלמידיו, מוצאים אנו את דעתו על תורת המלאכים ושאלת הרכבתם. תלמיד זה מתאמץ להוכיח שאין הבדל בשאלה זו בין הרמב"ם (במורה נבוכים), השולל מציאות חומר במלאכים, ובין תורת הסוד של ר' אברהם הנזיר⁵².

ר' יעקב בר' ששת מגירונה (המאה הי"ג)

ר' יעקב בר' ששת היה מראשוני המקובלים בספרד, מבני האסכולה הגירונית ובן דורו של הרמב"ן. מכתביו נודעו לנו הספרים "שער השמים" ו"משיב דברים נכוחים". לפי פרופ. ג. שלום חבר גם כן את הספר "האמונה והבטחון" המיוחס לרמב"ן⁵³.

ר' יעקב נבדל מחבריו מהאסכולה הגירונית כמו ר' עזריאל, ר' עזרא ור' יצחק סגי נהור. בשעה שהאחרונים הצטמצמו בהסברת שיטותיהם הקבליסטיות, לא הסתפק ר' יעקב בתפקיד של אידיאולוג גרידא, אלא הצטיין כפולמסן חריף ולוחם גלוי נגד הרציונאליזמוס של חסידי הרמב"ם⁵⁴.

53) שלום, "ראשית הקבלה" עמ' 148, הערה 1.

54) "דרשת הרמב"ן על דברי קבלה" עם הערותיו של ר' זכרי' שחארץ, פפא"מ.

תרע"ג, עמ' 11, הערה 4; עמ' 13, הערות 1, 5:4; עמ' 14 הערה י"ג.

55) שלום, שם עמ' 125.

56) "דע כי התעוררתי והסתכלתי בספרי המורה ויגעתי ומצאתי דבריו הושח עם קבלת הר"ר אברהם הנזיר ז"ל ואין ביניהם מחלוקת כי אם בדברים מועטים... והרב כתב בספר המורה כי העולם העליון כולו צורות בלא גולם נבדלות מן הוהמר נקראו מלאכים". עליפי ג. שלום: "עקבותיו של גבירול בקבלה" ב-מאסף סופרי א"י, ת"ש עמ' 175.

57) "ראשית הקבלה" 132.

58) שם; י. צינבערג, די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן" ציטער

באנד, ז"ז 25—27.

המטרה הכי חשובה לחיציו הוא ר' שמואל ן' תבון מתרגם ספר ה"מורה" ומחברו של הספר הפילוסופי "יקו המים".

בר' יעקב בר' ששת מתגלה בפעם הראשונה המגמה אצל בעלי הנסתר להבדיל בין הרמב"ם עצמו הנערץ והמכובד עליו ובין אוהדיו ותלמידיו. ר' יעקב מאשים את שמואל ן' תבון על שתלה דיעות אפיקורסיות ברמב"ם, והוא עוד מוסיף על זה: "הרמב"ם עצמו קרוב היה בהשקפותיו לתורת הקבלה" או לכל הפחות שאין בדעותיו דברים יסודיים המתנגדים להשקפות בעלי הנסתר⁵⁵.

ר' אברהם אבולעפיה, ה"א — (1240 —)

מקובל ספרדי זה לא רק שלא הסתפק בהתאמת דעותיו של הרמב"ם אל חכמת הקבלה, אלא ה"מורה" שימש לו כעין אמתלא שעל ידה הסביר את שיטתו המיוחדת בתורת הנסתר⁵⁶ ובדוח זה חיבר את פירושו ל"מורה נבוכים". לפי דעתו, רק ה"מורה" ו"ספר יצירה" מהווים תורת הסוד האמיתית⁵⁷. אין זאת משמע שה"מורה" עצמו הוא ספר קבלה. לפי דעתו, "אין הקבלה הנבואית שלו אלא הוצאת המסקנות האחרונות והקיצוניות מהקדמותיו האמיתיות של ס' ה"מורה" ⁵⁸.

שיטתו של ההתפעלות הנבואית, מכריז אבולעפיה, דומה לגמרי לתורת הנבואה של הרמב"ם⁵⁹, ורגש של הערצה נלהבה למורה מובע בשירו:

"האל הקדמון האדירך, הפאירך הכתירך

משה בר מימון אות לנתיבך,

עבד ה', מה טוב חלקך, בגן מושבך,

59) שלום, "ראשית הקבלה" 133.

60) שלום: "מחקר למקובלי, תרביץ, שנה ו' ספר ג' (ניסן, תרצ"ה), עמ' 335—336.

[ספר הרמב"ם של התרביץ, עמ' 91—92]. עי' ג' שלום, "לחקר קבלת ר' יצחק בן

יעקב הכהן, תרביץ ב' (תרצ"א), עמ' 204, הערה 2; עמ' 215 הערה 96.

G. G. Scholem, "Major Trends in Jewish Mysticism", N. Y. (61

Schocken, 1946. P. 126

62) שם.

63) שלום בתרביץ שם, (ניסן, תרצ"ה) עמ' 336, [ס' הרמב"ם של תרביץ עמ'

92]. לפי ר' אהרן מרקוס ("החסידות", תל-אביב, תשי"ד, עמ' 366) השתדלו ר' אברהם

אבולעפיה ותלמידו ר' יוסף גיקטיליה, לנקות את ה"מורה" מיסודות השיטה האריסטוטלית,

הבילתי מדעית ולחשוף את הוהב הטמון בסיגים בשביל הקבלה.

Scholem, "Major Trends", p 138-139; A. Altmann, "Das Verhalt-

niss Maimones zum judischen Mystik", Monatschrift f.G.W.J. 80(1936), p. 318

שעה ידך שמה, העניקך זרע כוכבך...".⁶⁵

מאסכולת ר' אברהם אבולעפיה יצא הספר "שערי צדק" המיוחס לר' שם טוב (נ' גאון?) שמסתייע בדעת "המורה צדק, אשר חקר ברוב העיון הפילוסופי במורה... וכמה מן המעיינים המתפלספים טעו באמונת הקדמות וחשדו הרב ז"ל הכשר והשלם מכל מיני שלימות במושכל המוגבל ובמושכל האלה".⁶⁶

ר' יוסף ג'יקאטיליא, ה"א ח' — (1248) —

כרבו ר' אברהם אבולעפיה כן חיבר ר' יוסף ג'יקאטיליא פירוש למורה נבוכים" ותלה בו דברי מסתרין כאלה: "מה שאמר הרב בפרק אדם אף על פי שנדע שהוא אחד מן הפרקים הבאים לרמז סתר פנימי מסתרי תורה ואף על פי שהעלים בפרק זה העיקר שעליו בא הפרק ונשארה כוונתו נסתרת עם כל זה עלינו לשוב אצלו במה שהזכיר בפרק זה. הנה כבר נתבאר לבעלי הקבלה כי שם אדם הוא סוד פנימי והיות האדם נקרא אדם באמת בהיות בצורה מלבוש יו"ד ה"א וא"ו ה"א שזהו סוד אדם... ומה שאמר הרב כי אדם שם נגזר מאדמה אינו כך חלילה חלילה... אבל האמת שאדמה שם נגזר מאדם...".⁶⁷

בספרו "גנת אגוז" מקבל הוא את תורת הרמב"ם שהשכלים הנפרדים (המלאכים) הם צורות טהורות בלי הרכבה של חומר. בהמשך הזמן, כשנתפס ג'יקאטיליא להשפעתם של זרמים אחרים בקבלה הספרדית, שהתנגדו לשיטת רבו ר' אברהם אבולעפיה, חל בו שנוי עמוק ושינה את דעתו בתורת השכלים הנפרדים, והשיג על הרמב"ם בענין זה.

אם נקבל את הנחתו של פרופ. שלום שהספר "אגרת הקודש" על חיבור אדם עם אשתו, המיוחס לרמב"ן, הוא באמת ספרו של ר' יוסף ג'יקאטיליא⁶⁸, עולה אלינו ההבדל הגדול ביחסם של הרמב"ם וג'יקאטיליא לבעיית המין, בזמן שהרמב"ם התייחס בביטול לתאוות בשרים המשפילה את האדם עד

(65) מ. שטיינשניידער: "מורה המקום המורה", ב"קובץ על יד" ("מקיצת נרדמים"), שנה א' (תרמ"ה), עמ' 6, מספר 23.

(66) מן הקטעים שנדפסו ע"י שלום ב"קריית ספר" א' (תרפ"ה), עמ' 131.

(67) נדפס ב"שאלות שאל הכהן מאת החכם יצחק אברבנאל", ויניציאה, שליד.

(68) שם דף ל"א.

(69) שלום: "האם חיבר הרמב"ן את ס' אגרת הקודש?", ב"קריית ספר", שנה

כ"א, חוב' ג' (תשרי, תשי"ה), עמ' 179—186.

לדרגת חיה, משתקפת ב"אגרת הקודש" גישה חיובית לכל הבעיה הזאת. דברי הבקורת של מחברו נגד הרמב"ם נאמרו בהחלטיות: "שאין הדבר כמו שחשב הרב המורה ז"ל במורה הנבוכים בהיותו משבח לארסטו על מה שאמר כי חוש המשוש הוא חרפה לנו. חלילה, אין הדבר כמו שאמר היוני". ביחסם לשאלה זו מתגלה לרוב ההבדל שבין שלטון השכל (הרמב"ם) ובין המשורר-הבעל מקובל מחבר ס' אגרת הקודש: "החיבור הוא קדוש ונקי... וכל אדם שיאמר כי בחיבור יש גנאי וכיעור חלילה וחס... השי"ת ברא הכל כפי שגזרה חכמתו ולא דבר שיהי' בו גנאי ולא כיעור... כשיהי' החבור לשם שמים אין טהור ונקי למעלה ממנו... בזמן שהאדם מתחבר לאשתו בקדושה ובטהרה שכינה ביניהם".

ר' שם טוב בר' אברהם נ' גאון, ה"א מ"ז — (1287) —

ר' שם טוב בר' אברהם נ' גאון, תלמודי ומקובל מחכמי ספרד, נחשב למגיני הנלהב ביותר של הרמב"ם נגד השגותיו של הראב"ד. בגלל ההערכה שרחש להרמב"ם וכן בגלל חפצו להצדיק את הרמב"ם בכל מקום, נאשם בסוביטיביות יתרה. ספרו "מגדל עוז" הוא הספר הראשון שהתחיל בציון המקורות לדברי הרמב"ם; גם עסק בבירור הנוסחאות המקוריות המדויקות בדבריו⁷⁰.

לשם המחקר שלנו חשובה העובדה, שר' שם טוב היה הראשון שקשר את שמו של הרמב"ם בקבלה. בספרו "מגדל עוז" מעיד מחברו, שראה בספרד ארץ מולדתו (הספר "מגדל עוז" נתחבר אחרי עלייתו לארץ ישראל) מגילה על קלף "ישן מיושן ומעושן" וכתוב בה "אני משה בר' מיימון כשירדתי לחדרי המרכבה בינתי בענין הקץ וכו' וקרובים היו דבריו לדברי המקובלים האמתיים שרמזו רבנו הגדול הרמב"ן ז"ל בתחילת פירושו לתורה"⁷¹. ר' שם טוב אינו מסתפק באגדה הנ"ל, אלא מנצל כל הזדמנות לחזק את הרושם הזה, בהשוותו כמה הלכות במשנה תורה לתורת הנסתר: "מה שאמר פ"ב דיסודי התורות בשתי מלות כי בידיעת עצמו ידע הכל לא חסר כל, ותשובה גמורה ונכונה ונאה יפה בירר לכל מקובל, וגם ר"ם ז"ל נהג באלה

(70) רב צעיר: "תולדות הפוסקים", כרך א', עמ' 301—302; תשובות הרמב"ם הוצ' רא"ח פרידמן עמ' XXXIII—XXXII.

(71) ה' יסודי התורה, פרק א'.

(72) הערכה על עדות זו תמצא אצל שלום, ב"תרביץ", שם עמ' 336 וכו'.

הפרקים... לרמוז ויודע חן כי שם נמשח מגן גבורתו" (א). או: "זה הלשון... מורה כי ר"ם ז"ל היה מקובל בנסתרות" (א).
מאידך גיסא, דרש סמוכין ממשנה תורה לספרו על יסודות תורת הספירות" (א).

ר' משולם בן שלמה דאפיארה (המאה ה"ג)

ר' משולם דאפיארה הנודע בספרות ישראל כמשורר, היה, כנראה, משולם בכל חדרי התורה" (א) וגם עסק בקבלה" (א).
במלחמת הרמב"ם, כידוע, כאילו שימשו כמה משוררים כפובליציסטים, שבחרו על פי רוב בלשון חרוזים" (א). גם ר' משולם מילא תפקיד מכריע במחלוקת הרמב"ם שהתלקחה אז במלא חריפות וקנאותה.
ר' משולם זה נמשך אחרי המקובלים ר' עזרא ור' עזריאל, שהיו רבותיו ולימדו אותו קבלה. והד של חינוכו זה אנו שומעים בשירתו בכלל" (א).
וביחוד בשירו נגד ס' המורה שבו הוא מכריז:

"אל ימשכוני בעלי - המחלקות, אל יחזיקו בי ואל יפצרו אפור בקרבנו ואיך נשאל באוב, לוחות בידינו ולא נשברו לנו בנו נחמן למגדל עז ואם לא צהלו סוסיו ולא דהרו עזרא ועזריאל ויתר אהבי דעות הליצוני ולא שקרו הם כהני, המה יאירון מזבחי, הם כוכבי נשפי ולא קדרו הם יודעים ספר וספור עם ספר אכן לספר היקר נזהרו הם יודעים אל יוצרם שעור, אבל מלים ליראת כפרים עצרו" (א).

(73) ה' תשובה, פרק ה'.

(74) שם פרק ב'.

(75) "שירי ספרו של ר' שם טוב אבן גאון על יסודות תורת הספירות",

נדפס ע"י שלום ב.קרית ספר, שנה ח', חוב' ג' (תשרי תרצ"ב), עמ' 402—403.

(76) בראי: "שירי משלם בן שלמה דאפיארה", ב.ידעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, כרך ד' (תרצ"ח), עמ' ר.

(77) שם עמ' מ"א.

(78) שלום, "ראשית הקבלה" 154.

(79) בראי, שם, עמ' ק"ד, שורה פ"ג—פ"ט.

(80) שירי ר' משלם, שם עמ' ק"ד.

שיריו של ר' משולם, שהם מקור חשוב המאיר את מהלך-הרוח הקיצוני ששרר בין מתנגדי הרמב"ם" (א) גרמו לכך שרבים גילו בחרוזיו פנים שלא כהלכה; חשבוהו, לגבי הרמב"ם, לפוסח על שתי הסעיפים" (א). בראי מוכיח שמשולם היה עקבי בעמדתו. הוא העריך מאד את ספריו של הרמב"ם בהלכה, בהתנגדו באותו שעה לטעמי המצוות שהובעו בחלק השלישי של המורה ונלחם נגד הפירושים האליגוריים שבו. הוא הכחיש את טענותיהם של מעריצי הרמב"ם, כי המעתיקים שיבשו את כוונתו ולא דקדקו בתרגומיהם של המורה" (א). למרות שס' המורה חשוב בעיניו, בכל זאת הוא מתלונן כי דבריו סתומים ומתעים את הקורא הפשוט. הוא אינו מאשים את הרמב"ם בדברי מינות כי "לרבנו עדות, ליראה וחסידות" (א) אלא הוא מתירא מן הרושם שדבריו עלולים לעשות על ההמון שאינו יודע לקרוא בין השיטין" (א). לכן הוא מבקש מאת המורה שיחדל "פן ישמעו זרים ויתפקרו" (א).
כנראה, השפיע עליו הרמב"ן לשנות את דרכו ("לא את דעתו") בגישתו אל הרמב"ם, ודבריו הקודמים הקשים כגידים שהטית נגדו, לא נשמעו עוד. הוא מכריז אז "הנני ממוצע בין שתי דעות אבל, נוטה למדרשים אשר נדרשו" (א).

ר' יצחק בן אברהם ו' לאטיף, ד"א תתק"פ—ה"א נ' (1220—1290)

על ר' יצחק אבן לאטיף, מגדולי המקובלים הספרדים הראשונים שהשתדלו להכניס את הפילוסופיה במסרת הקבלה, נאמר ש"עמד ברגלו האחת על דרך הפילוסופית ובשנית על דרך הקבלה". אגב, חשובה היתה האחרונה בעיניו יותר. ועניינו פה לעמוד על יסוד ההגדרה הנ"ל בכדי להבהיר את גישתו לרמב"ם.

(81) "ראשית הקבלה", עמ' 154.

(82) בראי, שם עמ' ט'.

(83) בראי, שם עמ' ט"ז; "ר' משלם דאפיארה נגד הרמב"ם" ב"ספר קלויזנר",

תלאביב, תרצ"ז, עמ' 267—268.

(84) בראי, ב.ידעות, שם, עמ' נ"ה, שורה ס"ב.

(85) "אלוף נעורי מי יגלה מחשבות / אמין בקרב לבך נסתרו" (שם עמ' ק"ב, שורה ל"ו).

(86) שם עמ' ק"א, שורה ל'.

(87) בראי שם עמ' ק"ז, שורה ל"ד, ועי' במבואו עמ' י, שהשתמשו בו

לצורך מחקרנו.

שני הזרמים האלו בעיונו של ר' לאטיף משתקפים בספרו "שער השמים" שכתב בימי חרפו ובספרים "צורת העולם", ו"אגרת התשובה" שנכתבו לאחר כן.

בספרו "שער השמים" שהריב"ש השווהו ("למורה נבוכים" מתגלה הערצתו של ר' לאטיף להרמב"ם. הוא מפליג בשבחיו בזה הלשון: "בני הכת השלישית (ר"ל: מפרשי התורה על פי הדברים המתקבלים על הדעת) היו מעט מהרבה עד שעמד הגאון רבנו משה בן הגאון רבנו מימון ז"ל לסוף שבע מאות ושמונה שנים אחר חתימת התלמוד הבבלי ויצא כצאת השמש בגבורתו ועמד ורעה בעם ה' והכין ופעל חבור כללי אחד ושם כוונתו הראשונה לבאר כל עקרי היחוד ושרשי האמונה... וזאת הכוונה היתה גם כוונת התלמוד הראשונה, אלא שהתלמוד הלך על דרך המשל וההסתר וחבור זה הולך על דרך בעלי העיון והמחקר". ועל מתנגדי הרמב"ם הוא אומר: "ועכשיו בדורנו קמו פתאים בתכלית פתיות וחסרון הבינה ולא שמעו אל משה מקוצר רוח השגתם... והאמינים על תולעי הגשמות וחסרון השכל לא האמינו בחייהם ולא יכלו להבין המושכלות" (").

כנראה נתאכזב ר"י אבן לאטיף במשך הזמן מהעיון הפילוסופי הקר ונפשו לא מצאה סיפוק בסילוגיזמים האריסטואיים היבשים שקבל מבית מדרשו של הנשר הגדול (").

מובן, שאכזבה זו גרמה לשינוי שנתהווה אצלו ביחסו להרמב"ם, ומאז התחילה התנגדותו אליו בגלל הערצתו את אריסטו. ואני תמה ממאמר החכם רבינו משה ז"ל, כתב אבן לאטיף, "באמרו כי כל מה שדבר אריסטו מכל הנמצאים תחת גלגל הלבנה ועד מרכז הארץ שהוא אמת בלי ספק ולא ידחה אותו ויט מעליו אלא מי שלא יבונהו וכמעט הביאנו מאמרו זה לחשוד דעתי ולהניח מקומי ולבטל עיוני החסר מפני עיונו השלם ולשום עצמי מכלל אותן שאינן מבינים דברי אריסטו לולי שעיוני זה הגם מצאתיו אחוז הסתרים העליונים התורניים ונקשר בהם קשר עתיק לא במהרה ינתק" ("). מעניינת תשובתו לשאלה שנשאלה ממנו אם הוא מסכים לטעמי הקרבנות של הרמב"ם או טעמי בעלי הסוד: "...ודע כי איני רצוי בטעמי הקרבנות של מורה צדק ועל סוד בעלי הסוד נסמכתי..." (").

(88) שו"ת ריב"ש, סי' קנ"ז.

(89) "שער השמים", י"ל ע"י א. יעללינעק ב"השחר" שנה ב' (תרל"א) עמ' 95—96.

(90) "צורות העולם", עמ' 9.

(91) שם עמ' 6.

(92) "אגרת התשובה", ג' נדפס ב"כרם חמדי", מחברת ד' (תקצ"ט), עמ' 10.

רבנו בחיי בר' אשר (המאה ה"ג)

המקובל והפרשן רבנו בן אשר מספרד שהיה תלמיד הרשב"א, נוטה על פי רוב בפירושו על התורה לכוון מיסטי ודוחה את הפילוסופיה ביסודה. בכל זאת הוא מצטט את הרמב"ם לעתים תכופות.

מעניינים אותנו הפירושים לחומש בשם הרמב"ם שמקורם נעלמו מאתנו. לפסוק "הנסתרות לה' אלקינו והנגלות לנו" (" רבנו בחיי מצטט "סודות התורה הנסתרים וטעמי המצוות לשם יתעלה הם, ואם יזכה אדם שיקח אזנו שמץ מנהם, אל יפטר בכך מן הנגלה שלא יעשה המצוות בענין גופני (כלומר אם הוא עוסק בסתרי תורה ובטעמי המצוות אל יחשב שבזה הוא פוטר את עצמו מקיום המצוות בפועל) אין לך להמנע מזה, שהרי הנגלות לנו ולבנינו לעשות" (").

על הפסוק בשמות כ' ט' ר' בחיי מצטט את הרמב"ם כך: "ששת ימים תעבד (את ה') ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת (תעבוד) לה' אלקיך, לו יהיה מוקדש כל היום".

ר' יצחק בר' יעקב הכהן

ר' יצחק בר' יעקב הכהן מגדולי המקובלים הראשונים שבסוף המאה ה"ג ובתחילת המאה ה"ד, התגורר בפירובנס. בן דורו ר' יצחק אלבלג מונה אותו כאחד משלשת המקובלים המפורסמים שבדור. בפירושו למרכבת יחזקאל (" הוא מופיע כאחד מאוהדיו של הרמב"ם ששקד על משנתו הפילוסופית: "ואנחנו תלמידיו כפי קוצר השגתנו" (").

(93) דברים כ"ט, כ"ח.

(94) "בחיי על התורה", שם, ויניציאה, שכ"ו ובספרו "כד הקמח", ערך "סוכה" סוף הוא מוסף: "כך שמעתי בשם הר"ם ז"ל שכתב בפ"י החומש שלו, אבל לא זכינו בו כי לא הגיע לידנו בארצות האלה"; ופלא על פרוץ שלום שמיחם פירוש זה להרמב"ן ("ראשית הקבלה" עמ' 152). רב"ז באכר, ההיסטורין של הפרשנות המקרא מקבל את ההנחה שהרמב"ם הוא אביהם של הפירושים לתורה הנמצאים בספרי רבנו בחיי, כי הם מתאימים לדעותיו. ע"י בכר "רמב"ם פרשן המקרא", עמ' 141.

S. Eppenstein, "Beitrage zur pentateuchexegese Maimuni's, Moses ben Maimon, Band I (Leipzig, 1908), p 417, 419 f.

(95) ג' נדפס ע"י ג. שלום: "לחקר קבלת ר' יצחק בן יעקב הכהן", ב"תרכיץ"

שנה ב' (תרצ"א), עמ' 194—204.

(96) שם עמ' 194.

המורה נבוכים" מיסמך הוא לפירושו על מרכבת יחזקאל: "...ודע כי כוונת המורה ז"ל בהפסרת יחזקאל הנביא לא נודעה... לא ראינו עד היום הזה משכיל מתפלסף ומתעורר על סברתו ולא חכם מודיע לנו כוונתו" (97). גם המונחים הפילוסופים השלובים בתורת הסוד שלו, שאולים מן הרמב"ם (98). הוא מסתמך גם על הרמב"ם בענין שכל הפועל: "וכל זה מוסכם גם כן עם דעת משכילי ישראל המקובלים" (99).

ר' מנחם דיקאנטי

ר' מנחם דיקאנטי (בסוף המאה הי"ג ותחילת המאה הי"ד) היה מראשוני המקובלים באיטליה. הוא התנגד לפילוסופים, ובתוכם הרמב"ם בנוגע לדרישת טעמי המצוות: "אין להם בסודות התורה ובסודות רז"ל חלק ונחלה כלל וטוב היה להניח המצוות והדרישות ושלא לדבר בכלל ולהוציא אותם מכוונתם ולתת טעם להם שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים אותם. ועיין בחלק ג' מספר "מורה נבוכים" ואז תדע עניינם" (100). בכל זאת לא נמנע מלהסתייע בספרי המחקר של הרמב"ם בענין הרחקת הגשמיות ותארי השם (101).

ס' מערכת האלהות

בס' "מערכת האלהות", המיוחס לר' פרץ (102), מסוגנן מושג אלוהי על פי הגדרתו של ה"מורה נבוכים" (103). גם דבריו על משה מיוסדים על הרמב"ם, אף על פי שאינו מזכיר את שמו (104). הוא הציע בתחילת ספרו

(97) עי' שלום עמ' 204, הערה 1.

(98) שם עמ' 194.

(99) שם עמ' 212, הערה 63.

(100) שם עמ' 202; שלום, שם עמ' 214, הערה 90; עמ' 215, הערה 96 ועמ' 442.

(101) הורודזקי ב"מאונים", סבתאדור א' תרצ"ה, עמ' 450.

(102) שם, שם.

(103) על מחברותו של ספר זה עי' שלום: "לבעיות ספר מערכת האלהות

ומפרשיו" ב"קריית ספר", כרך כ"א (תש"ה), עמ' 284—295.

(104) ד. נימרק: "תולדות הפילוסופיה בישראל", כרך א'. ניריורק, שטיבל,

תרפ"א, עמ' 193, 194.

(105) שם עמ' 194.

השקפה פילוסופית מיוסדת על הפילוסופיה של הרמב"ם, שהיתה לפי נימרק, בהתנגדות גלויה לשיטת הקבלה שהרצה בספרו (106).

ר' מאיר ב"ר יצחק אלדבי

ר' מאיר בר' יצחק אלדבי (במאה הי"ד?) מטולידה הוא נציגה הטיפוסי של ראשית המאה הי"ד, שבה היו עדין הוגיה פוסעים על שתי הסעיפים: הפילוסופיה והקבלה. למרות שהוא נטה לבכר את תורת הסוד, בכל זאת מלא וגדוש הוא ספרו "שבילי אמונה" בליקוטים מהפילוסופים היונים והערבים. מהרמב"ם העתיק את הקטע מפרוש המשנה, פרק חלק בסנהדרין, המבאר את י"ג העיקרים (107).

ר' משה בוטריל (סוף המאה הי"ד וראשית המאה ה"ו)

המקובל ר' משה בוטריל הכריז: "העבודה חכמת הפילוסופיה האלהית נעולה במפתח הקבלה" (108). ברוח זה מובע יחסו לרמב"ם: "חי השם זאת השאלת הלוים הוא בחוזה, והרב רבנו משה בן מיימון נר ישראל היה פועל בזאת" (109).

ר' יוסף בר' שלום אשכנזי (המאה הי"ד)

אודות המקובל ר' יוסף בר' שלום אשכנזי לא ידענו כלום עד שהופיעו מחקריו של פרופ. שלום, שבהם הוכיח בראיות מכריעות שהוא הוא המחבר האמתי של פירוש ספר יצירה המיוחס להראב"ד (110). במחקריו אלה העתיק פרופ. שלום קטעים מספריו האחרים של ר' יוסף שעדיין מוגחים בכתב יד, שהשתמשו לצורך מחקרנו.

למרות יחסו השלילי לפילוסופים מבית מדרשו של אריסטו (שזכר אצלו כמה פעמים בהוספת שר"י) (111) בוקעת ועולה אהדתו להרמב"ם, כפי

(106) נימרק, שם עמ' 366.

(107) "שבילי אמונה", נתיב א', ורשה תרמ"ז, דף ט' וכו'.

(108) פירוש ספר יצירה, פרק א', משנה ב'; פרק ג' משנה ב' ובהקדמתו

שם; כמה דומים דבריו למה שאמר אחריו הרמ"א: "חכמת הקבלה היא חכמת הפילוסופיה רק שבשתי לשונות ידברו" ("תורת העולה", חלק ג', פרק ג—ד).

(109) פירוש ס' יצירה, פרק ד', משנה ג'.

(110) קריית ספר ד' (תרפ"ח) עמ' 286—302; ה' (תרפ"ט), עמ' 263—266.

(111) שם עמ' 297—298.

ר' יום טוב ליפמן מיהליוון (פראג, סוף המאה הי"ד ותחלת הט"ו)

ר' יום טוב ליפמן (ב"ר שלמה) מיהליוון, ראש למתוכחים עם הנוצרים בענייני האמונות, נתפרסם בגלל ספרו "הנצחון". הוא היה בקי בספרות הנוצרית ובשפה הלטינית, והושפע גם כן מתורת הנסתר⁽¹¹⁷⁾.

כמו ר' שם טוב נ' גאון האמין גם הוא "שהרב ז"ל [הרמב"ם] מודה לחכמת הקבלה"⁽¹¹⁸⁾. בכלל, החליט שבענין קדושת הקבלה לא היו חלוקי דעות בין חכמי ישראל הראשונים⁽¹¹⁹⁾. הוא פותח את ספר האשכול שלו בהודעה שאת עיקר הפירוש למעשי בראשית גילה כבר "הרב הגדול רמב"ם במאמרו הנכבד [מורה נבוכים]... ושהוא בא רק לבאר מדבריהם ולהוסיף עליהם"⁽¹²⁰⁾. ואמנם ראשיתו של ספר זה מיוסד על המורה נבוכים, חלק ב', פרק ל'⁽¹²¹⁾.

גם הסברתו של מראה יחזקאל (מעשה המרכבה) שאובה כולה ממורה נבוכים. והוא מצדד בזכותו של הרמב"ם נגד בקרתו של ר' משה גרבוני בענין קול הגלגלים⁽¹²²⁾.

בכלל נחשבו אצל ר' יום טוב ליפמן המורה וספר המדע למקורות הכי נאמנים בתורת הסוד שלו, והוא מוכיח מדברי הרמב"ם עצמו שבדאי נטה גם הוא למסתרין שביהדות⁽¹²³⁾.

בר' יום טוב ליפמן מיהליוון היתה קיימת השאיפה לאחד את הקבלה עם הפילוסופיה בכלל וביתוד במשנתו של הרמב"ם.

ר' מנחם בן מאיר ציוני, במאה השלישית לאלף הששי
(אמצע המאה הי"ד)

ר' מנחם בן מאיר ציוני שחי בשפירא במאה הט"ו, חיבר ביאור על התורה בדרך הקבלה בשם "ציוני". נוסף לספרי הקבלה לא נמנע לשאוב

116 על חייו וספריו, ראה: ר' יהודה אבן שמואל [— קופמן]: "ר' יום טוב ליפמן מיהליוון", ניוירוק, תרפ"ז; מכיל גם כן ספריו ס' האשכול וס' "כחנת התפילה".

117 ס' האשכול, שם עמ' 165.

118 קופמן במבואו, שם, עמ' 121.

119 ס' האשכול, שם עמ' 127.

120 קופמן, שם.

121 שם עמ' 155 וכו'.

122 שם עמ' 165—166.

שיש לראות מן הציטאטה הבאה אודות ה"כופרים": "ושמו המצות למנהיגים ולרפאות הגוף כי בסבת רפואת הגוף יתרפאו מדות הנפש והתכלית במצות אצלם להתפלסף ותכלית הפילוסופיא היא להנאות בזה העולם. אבל מה שהם אומרים כי בהשגתם השכלית ידבק שכלם באמתת השכל הפועל על דרך חכמי הטבע לא יתכן זה כי ההשגה היא הצורה ואיך תתקיים צורה בלי חומר ר"ל נשוא בלי נושא. עד כאן הגיעה כפירתם. ואתה בני שמע בקולי ואל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם כי תכלית כל ההשגות היא אחדות ה' ית' והיותו לא גוף ולא כח בגוף וזו ההשגה אפילו תיגזק בן שלש שנים הוא יודע זה בדתינו הקדושה בקבלה מפי הנביאים ולא על דרך כפירה בה' ובתורתו... ולכן רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם ולנאוף ולעבור על כל התורה כולה. וכבר יצאנו לדבר בדברים אחרים אשר אין ראוי לזכרם בספר תורת ה' אך שם רשעים ירקב. ולא די לצרה הזאת, אלא כל צרותם וטעותם תולין בהרב הגדול רבי' משה בן הרב רבי' מימון ז"ל וחלילה והם שדעת הרמב"ם ז"ל נטה לאחת מאלו הדברים ויסכר פי דוברי שקר הדוברות על צדיק עתק"⁽¹²⁴⁾. וברוח זה הוא כותב עליו בפירושו לספר יצירה: "ומה שההבילו המהבילים ואמרו כשיתעורר אדם לדברי שיר שזוהו רוח הקודש, ח"ו שיהיה שיכוין לזה הרמב"ם ז"ל ומי קם בגאונים כמוהו — אמנם כל דבריו בראשי פרקים מובנים למי שקבל סודותיו מפה אל פה"⁽¹²⁵⁾.

ר' אברהם בן יצחק מגרנאדא (המאה הי"ד)

בר' אברהם בן יצחק מגרנאדא שחי במאה הי"ד משתקפות הנטיות האנטיראציונאליסטיות. לא לבד שלא שאף להשוות שיטתו בתורת הסוד לפילוסופיה של הרמב"ם, אלא דחה את זו האחרונה לגמרי מתוך משנתו. וכמה אפיניים הם דבריו "...שכל איש מישראל שאינו יודע למי הוא עובד הרי הוא בכלל קטני אמונה... האדם כזה אינו יודע למי עובד, גם הקב"ה אינו משגיח בו בפרט"⁽¹²⁶⁾. דבריו אלה מכוונים בעיקר נגד הרמב"ם⁽¹²⁷⁾.

112 שם עמ' 297—298.

113 פרק א', משנה י'.

114 "ברית מנוחה", ורשה תרנ"ח, עמ' 45.

115 י. מיקלישאנסקי: "ספרות הקבלה" ב.ספר השנה ליהודי אמריקה" ח—ט

(תש"ז) עמ' 289.

מהמורה נבוכים בהקדמתו לפרשת בראשית בתור חיוזוק ואישור לדבריו על אמונת קדמות העולם: „כל אלה שפת החכם הגאון רבי משה בר' מימון". אפילו בענין עדין מנקודת ראותם של המקובלים, כמו טעמי המצוות, מצטט הוא את המורה: „איש איש כל שאר בשרו לא תקרבו, כתב המורה כי טעמם הוא למעט כח המשגל והנשים הללו שאסר הכתוב הן הנמצאות עמו תדיר ומתייחד עמהן ובטעם זה יגיד על כולם"¹²¹). גם הסברו של הרמב"ם בדבר אתונו של בלעם מובא אצל בעל ה"ציוני".

ר' משה אלשקר, ר"כ—ש"ב (1460—1542)

ר' משה אלשקר מגדולי הספרדים בדור הגירוש, מגלה בפיוטיו קרבתו לעולם המסתורין של הקבלה. הרמב"ם היה בעיניו לרבן של כל המחברים¹²², ואין בדבריו כושל¹²³. מתעלם הוא לגמרי מהשגותיו של הראב"ד על היד: „ומי יתן", הוא כותב, „שהיינו מוצאין בדברי הרמב"ם ז"ל אי זה היתר, אע"פ שהיה הראב"ד משיגו"¹²⁴. על אלה שמגלים פנים שלא כהלכה בדברי הרמב"ם, הוא מתרעם: „ואיני יודע מה עשה לכם הרמב"ם ז"ל עד שאתם תולין כל הגי' לו עד בוקי סריקי בדבריו"¹²⁵. ברם, בקורות פולמוס הרמב"ם, מפורסם מהר"ם אלשקר בגלל השגותיו על ס' האמונות לר' שם טוב בן שם טוב. „קנא קנאתי ליסוד דת והאמונה", כתב ר' משה, „שורש המדע והתבונה, עמוד התורה והחכמה התמימה, ים הדעת והמזימה, דגל התעודה, הנודע בישראל וביהודה, הרב המובהק, החסיד הגדול, אור העולם ופלאו, מושב העקר ושיאו, הוא הקדוש הרמב"ם ז"ל"¹²⁶. עד כמה הקניט אותו ר' שם טוב בר' שם טוב בגלל התנפלותו על הרמב"ם, אפשר להוכיח מהתקפתו החריפה עליו של מהר"ם אלשקר: „גוזל לו לזה המשיג שלא היה נברא או שהיה שליתו נהפכת על פניו". וגם תמוה היה „איך עמדו הראשונים על הספר הזה ולא גזרו לשרפו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת"¹²⁷.

(121) ציוני, ס' אחרי מות, בדפוס קארעץ, דף נ"ז ע"ב.

(122) שו"ת מהר"ם אלשקר סי' כ"ג.

(123) שם סי' ע"ט.

(124) שם סי' כ"ו; ע"י ש"א הורודצקי: „לקורות הרבנות" עמ' 72—73 שדן

בבעיה זו באריכות.

(125) שם סי' כ"ו.

(126) שם סי' ק"ו.

(127) שם.

מענינים דבריו נגד ר' שם טוב על תפקידו ההיסטורי של הרמב"ם בהרחקת ההגשמה ממחשבת היהדות: „שלולא ספרי רבנו ז"ל המעולפים ספירים ומאירים עיני גלותנו, היינו מגששים כעורים קיר, וכמה אמונות רעות היו מתפשטות באמונתנו כמו ההגשמה שהיו מגשימים בפרהסיא הגדולים בחכמת התלמוד בצרפת ובשאר מקומות כו', ות"ל ובזכות רבנו הרב ז"ל ובהמצאת ספריו כבר אבדה האמונה הזאת של הגשמה ונכרתה מפני אנשי אומתנו ואין מי שמעלה אותה על לב ולא מי שמסתפק בה כלל, וידוע אלו הדברים וכיוצא בהן לא ישיג האדם מהתלמוד לבד, אלא צריכין להקדמות רבות מן המושכל"¹²⁸).

הוא גם העתיק את האגדה שהרמב"ם נעשה למקובל בסוף ימיו, דבר שכמה בעלי מקובלים האמינו בו.

רבי יהודה בן רבי משה אלבוטיני, ר"פ — (1520 —)

רבי יהודה אלבוטיני ממגורשי ספרד התיישב בירושלים ונמנה על בני הישיבה שם ושימש בתור ראש הישיבה לאחר פטירתו של ר' יעקב מטרייל. ואם נקבל את ההנחה שראש הישיבה היה בימים ההם ראש הרבנים, נלמד מזה שהוא שימש כרבה של ירושלים¹²⁹. הוא נפטר בשנת ר"פ¹³⁰. מענין שעד הזמן האחרון כמעט שלא היו ידוע לנו דבר אודות ר' יהודה אלבוטיני. הרב חיד"א מזכיר רק את פירושו להרמב"ם ה' אישות וחלק להלכות גרושין שראוהו בכתב יד. ונעלם ממנו שעסק גם כן בנסתר. ספריו בנגלה ובנסתר נשארו בכתב יד.

חיבורו בקבלה בשם „סולם העליה" „בענין דרכי הצרופים וגלגוליהם למסעיהם שהיא חכמה מעולה" פורסם בחלקו על ידי גרשם שלום¹³¹. לפי עדותו נמשך אחר הקבלה הנבואית של ר' אברהם אבולעפיה. מלבד ספר „סולם העליה" כתב שלשה ספרים על משנתו ההלכתית של הרמב"ם: א) „מורה המשנה"; מורה מקום משנה סדרי משנה ל"ד ומן הי"ד למשנה שהוא חיבור קטן בכמות ורב האיכות והתועלת להבין ממנו אמיתות פי'

(130) שם.

(131) מאיר בניהו: רבי יהודה בן משה אלבוטיני וספרו „יסוד משנה תורה"

בקובץ הרים במזל, בעריכת מימון. ירושלים, מוסד הרב קוק, תשס"ו עמ' מ"ו.

(132) שם.

(133) ג' שלום, ב„קריית ספר", שנה ב' (תרפ"ה) עמ' 107, 138—141; הג"ל

כתבי יד בקבלה, ירושלים, תר"ץ, סי' 6 וספרו האנגלי Major Trends, P. 141.

המשנה וגם הדינים שבא לי ממנה — כי ילמד הסתום מהמשנה מהמפורש שבי"ד להסתום שבי"ד מהמפורש שבמשנה¹³⁴). ספר זה אבד בכתב יד. (ב) "ספר ישועות". ג) "יסוד משנה תורה" על הרמב"ם שלא זכה להשלימו ושנתפרסם ממנו קטע על הלכות יסודי-התורה¹³⁵).

עלינו להשתמש בפירושו זה על "המשנה תורה" לא רק בכדי להראות על עסוקו במשנתו ההלכתית של הרמב"ם, אלא גם לציין את יחסו של המקובל ר' יהודה אלבוטני למשנתו העיונית. כשם שרבו הפילוסוף מצא הזדמנות להכניס ב"הלכות יסודי התורה" שבספר המדע את תורתו של אריסטו והקוסמולוגיה שלו בריש ספרו ההלכתי, כך ניצל ר' יהודה אלבוטני את ההזדמנות להרצות את תורת הסוד שלו במסגרת של פירוש להלכות אלו. "אין אדם רואה אלא מהירהורי לבו". ר' אברהם אבולעפיא ותלמידו ר' יוסף ג'יקטייליא חיברו פירושים על המורה נבוכים בדרך סוד, ור' יהודה אלבוטני, שהשתייך לאסכולה שלהם, הלך בעקבותם בפירושו להלכות יסודי התורה. רבי יהודה אינו מטיל צל של ספק בעדותו של בעל "מגדל עז" ש"הרב ז"ל בגדל חכמתו בתורה ובחכמות הקבלה האמתית שהיה בידו"¹³⁶). הוא מתחיל מיד לפרש בדרך נסתר את ראשי התיבות שבהן מתחילה ההלכה הראשונה שביסודי התורה: "יסוד ה'סודות' ועמוד ה'חכמות' כאשר ידוע... לחכמי הקבלה האמתית"¹³⁷). מענין שאפילו במקומות שהוא נוטה קצת מהרמב"ם הוא מתנצל ש"אין... זה השגה על דברי השר ז"ל... ממה שלמדתי מספרי חכמי האמת..."¹³⁸). קטע זה נחתם בתפילה שזכותו של הרמב"ם יעמוד לו להשלים לפועל גם שאר ספרי ה"יד"¹³⁹).

ר' מאיר ׳ גבאי, ר"ם — (1480 —)

ר' מאיר ׳ גבאי היה מגדולי המקובלים ממגורשי ספרד. בהיותו בן שלש עשרה התישב עם משפחתו במצרים. הוא נחשב כחותם התקופה של הקבלה המחקרית; זאת אומרת, התקופה שבה היו המקובלים מתווכחים עם

134) הקדמה לספרו "יסוד משנה תורה" במבואו של הרב מימון לתצלום של "המשנה תורה" דפוס רומי, עמ' 14—16.

135) בקובץ ה"ר"ם במזל הגיל ע"י מאיר בניהו, עמ' מ"ו—מ"ט.

136) שם עמ' נ"ג.

137) שם.

138) שם עמ' ס.

139) שם עמ' ס.

הפילוסופים ומשתדלים לסתור את ראיותיהם. באיזה מובן שהוא יש לחשוב אותו ככריח התיכון בין הקבלה שמן התקופה הקודמת ובין האסכולה הסודית שבצפת¹⁴⁰).

כמעט בכל ספרו "עבודת הקודש" מתוכן ׳ גבאי עם הרמב"ם ומשתדל להוכיח שאי אפשר להשיג את סודות התורה על ידי הפילוסופיה, אלא בדרך תורת הנסתר בלבד. על כל שעל ושעל הוא הולך אחרי הרמב"ם ובוחר את פרקי המורה לכל פרטיו. אמנם בקי היה בספר זה והוא מנצל כל הזדמנות שבאה לידו להתקיף את הרמב"ם בגלל הערצתו את חכמת יון בכלל ואת אריסטו בפרט¹⁴¹). ביחוד מקניטו הפרק המפורסם במורה, שבו מבאר הרמב"ם את השלמות האחרון; שאי אפשר להשיג אותה כי אם בלמוד מעשה בראשית ומעשה מרכבה (כלומר: פיזיקה ומטפיזיקה). ואדם כזה שהשיג את החכמות האלו עולה על התורני שממלא את כרסו בהוויות אבי ורבא. המשל במלך בהיכלו שעל ידו מסביר הרמב"ם את המדרגות בהכרת אלקות, הקניט את ר' מאיר ׳ גבאי. הוא רואה עלבון לתורה במאמציו של הרמב"ם להוכיח "כי חכמת היוני — חכמת חכמי ישראל" ו"שדעות היוני הם דעות נביאנו וחכמי תורתנו ומה יצא לו לפרש דברי התורה והנביאים והחכמים באופן שיסכימו עם הדעות ההם"¹⁴²).

בתורן אף מבקר ׳ גבאי את הרמב"ם בגלל המגמה התמידית שלו לזהות ספור מעשה בראשית עם תוצאות חכמה היונית, והוא הולך וחוזר שדבריו של הרמב"ם במורה היו "לאבן נגף ולצור מכשל ומכמורות לצודד נפשות"¹⁴³).

נוטים אנו להעמיד את ר' מאיר ׳ גבאי בתור מתנגד לרמב"ם מטעם תורת הסוד, בשורה אחת עם ר' שם טוב בן שם טוב בעל ס' האמונות, למרות שלא חיקה את סגנונו הקנאי והחריף של זה האחרון.

נראה שסוף סוף רצה להציל את הרמב"ם מכל האשמות שהטיל עליו בספרו, בזה שהכניס אותו בפרס הסוד. וזה לשונו: "ומי לנו גדול בפילוסופיה מהרמב"ם ז"ל וכשמצא המרגלית, השליך מידיו את הצורות. ואחר מחכמי האמת שביאר סודות הרמב"ן ז"ל כתב בפרשת בשלח בזה הלשון: ור'

140) י. צינבערג, "די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן", 4-טער באַנד,

ד' 291.

141) "עבודת הקודש", חלק התכלית, פרק ס"ו.

142) שם, ועי' מורה נבוכים, חלק ב', פרק י"א.

143) "עבודת הקודש", דפוס קראקא, עמ' 134 (על פי צינבערג, שם עמ' 303,

הערה 1).

יעקב זה הלך למצרים ומסר הקבלה להרמב"ם ז"ל ולרוב שמחתו בה היה משתבח בה לתלמידיו. אמנם לא זכה לזה עד קרוב לאחרית ימיו שכבר חבר כל ספריו הנמצאים היום⁽¹⁴¹⁾.

ר' יוסף קארו, רמ"ח—של"ז (1488—1577)

גדול הפוסקים האחרונים ר' יוסף קארו הקדיש את ספרו "כסף משנה" לפרש את ה"משנה תורה" ולברר את מקורותיו ולהסיר מעליו את השגותיו של הראב"ד.

אהדתו לרמב"ם בתור פוסק מובעה בהשגתו על הטור שדחה טעמי המצוות של הרמב"ם: "ואני אומר דהס ליה להרמב"ם מלמיסבר הכי ומי יחוש לכבוד התורה והמצוות יותר ממנו...⁽¹⁴²⁾ או "ואני אומר גם כן חס ליה לרבינו שיחשוד בכשרים כמו הרמב"ם⁽¹⁴³⁾". תמיד הוא משתדל לצדד בזכות הרמב"ם, במקום שהטור חולק עליו. במקום אחד הוא אומר: "ואעפ"י שהעולם נוהגים כדברי התוספות, מפני שאינם מעיינים בדברי הרמב"ם בה' בית הבחירה אלא חד או תרי בדרא, והנכון לזוהר בדברי הרמב"ם שהוא עמוד ההוראה"⁽¹⁴⁴⁾.

הערצתו מגיעה לפעמים עד כדי התפעלות וז"ל: "מי הוא אשר ערב אל לבו לגשת... קהלות שנוהגים כהרמב"ם ז"ל לנהוג כשום אחד מן הפוסקים ראשונים ואחרונים... הרמב"ם ז"ל אשר הוא גדול הפוסקים וכל קהלות ארץ ישראל והאראביסטן והמערב נוהגים על פיו וקבלוהו עליהם לרבן, מי שינהיג כמהו בקולותיו ובחומרותיו למה ירפוהו לזון ממנו? ומה גם אם נהגו אבותיהם ואבות אבותיהם שאין לבניהם לנטות ימין ושמאל מהרמב"ם ז"ל"⁽¹⁴⁵⁾.

אם כי ר' יוסף קארו מתגלה בספריו ההלכיים כקר הרוח והמזג, יש עוד צד שני לתכונתו — הקו המיסטי בדמות ה"מגיד", שעתים מזומנות הופיע אליו ומסר לו סודות התורה. וה"מגיד" הזה הרבה להלל את הרמב"ם על שהוא נמשך אחריו בין בפסקיו ובין בגרסאותיו: "מה שפלפלת אתמול

(141) "עבודת הקודש", פרק י"ג; הערכה על עדות זו תמצא אצל ג. שלום: "מחוקר המקובל", בתרביץ" 6 (תרצ"ה) עמ' 339 [ספר הרמב"ם של תרביץ עמ' 95].

(142) "בית יוסף" יורה דעה, סי' קצ"ט.

(143) רב צעיר: "תולדות הפוסקים", חלק ב', עמ' 216.

(144) יו"ד, סי' י.

(145) שו"ת אבקת רוכל, שאלוניקי, תקניא, סי' ל"ב.

על הרמב"ם ז"ל הם אמת והרמב"ם שמח בכך על שירדת לסוף דעתו וגם שמח בכך שאתה תמיד מביא דעתו ומפלפל בו... וכי שכירת, הרמב"ם נפיק לקדמותך, דמתרצית הלכתיה ועל כן השתא מוליף עלך זכו והא איהו במדרגת צדיקא ולא כדאמרי הנך חכמי דאגלגל וכו' דנהי דהכי אתגור עלוי בגין קצת מלין דמליל דלא אתחזו אבל אוריתא אגינת עליה ואף עובדוי טבין, דמארי דעובדין טבין הוא לא אגלגל וכו' אלא אגלגל בגלגולא ואסתלק ויתייב בהדי צדיקא"⁽¹⁴⁶⁾.

ר' משה קורדובירו, רפ"ב—ש"ל (1522—1570)

ר' משה קורדובירו היה גדול המקובלים בתקופת צפת שלפני האר"י. התעסקותו בנעוריו במחקר ובפילוסופיה השאירה רושם בל ימחה בספרי הקבלה שלו, למרות שבאופן רשמי אין דעתו נוחה מהחוקרים והפילוסופים. בעיקר מורגשת השפעתו של הרמב"ם, אם כי הוא מבקר קשה את דעות "החוקר והפילוסוף האלקי" ע"ד נשמת האדם⁽¹⁴⁷⁾, וכותב עליו: "נבהלו רעיוניו ודימה לתקן ולא הועיל". לפעמים מצדיקו קצת "מפני שנעלמו ממנו כמה מפתחות חכמה" (חכמת הקבלה). מתנגד הוא אל הרמב"ם על אשר נתן טעמים למצוות: "לא תתפתה אחר פתויי הטעמים המוגשמים, כי הכל הבל וציץ נובל"⁽¹⁴⁸⁾.

מעניינים דברי ההתנצלות שלו על הראב"ד בעל השגות בגלל התקפתו החריפה על הרמב"ם בענין ההגשמה⁽¹⁴⁹⁾: "...אמנם מחלוקתם תלויה בזה שהרמב"ם לפי הנראה מלשונו ס"ל שהאימר שאלוק' הוא בעל גשם הוא מין, ואע"פ שיהיה הטעות הזה מטעם כי לא הורגל באלקיות ורדף אחר פשוטי המקראות ולא ירד לעמקם להבין ענינם כצורתם, ולזה השיגו הראב"ד ז"ל וכחש לו ואמר, שאיש כזה שבכל עניניו עובד את האל והולך בדרכי התורה בתמימות ומפני קוצר ידיעתו האמין בגשמות לא יקרא מין עם

(146) "מגיד מישרים" פ' ויקהל; צ"מ רבינוביץ בקובץ הרמב"ם הוצ' המזרחי

[תרצ"ה] עמ' רפ"ד.

(147) "שיעור קומה", ורשה תרמ"ג, סי' י"ט (דף ל"ד).

(148) ע"י ש"א הורודצקי: "תורת הקבלה של רבי משה קורדובירו", ברלין

תרפ"ד עמ' כ"ב.

(149) מ"ת, ה' תשובה, פרק ג', הל' ו—ז: "ולמה קרא לזה מין? וכמה

גדולים וטובים ממנו הלכו בזו המחשבה לפי מה שראו במקראות ויותר ממה שראו

בדברי האגדות המשבשות את הדעות".

שהוא בודאי טועה, אחר שאין כונתו להרע ח"ו, אבל המכיר את בוראו שגלו לו שערי ההקדמות בהכחשת הגשמות ואינו מודה באמת ומעיו פניו ואומר שאלוה גשם, זה ודאי יקרא מין ואפילו לסברת הראב"ד ז"ל¹⁵³.
הד של מושג האחדות בתורת האלקות על הרמב"ם נשמע אצל רמ"ק:
"אחד ירצה שהוא אלהים אחד ולא ב' ולא יותר על ב' אלא אחד שאין כיחודו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם. לא כאחד במין שהוא כולל אחדים הרבה ולא כאחד בגוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות, אלא אחד שאין יחוד-שני כמוהו במציאות"¹⁵⁴.

בעית הכרה וידיעה ב"חסם" לאלוק' במשנתו של הרמב"ם מורגש אצל רמ"ק: "אין ידיעת הבורא כידיעת שאר הנמצאים, כי ידיעת שאר הנמצאים אינם הם וידיעתם אחת, אלא יודעים הדברים בידיעה שהוא הו"ן מהם וכו'. ואין ידיעת הקב"ה כן, אלא הוא הדעת והיודע והידוע. והענין כי אין ידיעתו בענינים מצד השגחתו בהם אחר הפרדם ממנו אלא בהשכלה ובידיעת עצמותו ידע וישגיח כל עניני העולם. כי כל הדברים שבמציאות הם נמצאים מיוחדים אליו בעצמותו כי הוא דפוס כל הנמצאים כולם"¹⁵⁵.
גם בחקירותיו בעניני המלאכים ושמותיהם מורגשת השפעתן של הלכות יסודי התורה¹⁵⁶.

ר' יחיאל איש פיזא (המאה ה'ז')

ר' יחיאל איש פיזא מחכמי איטליה יצא בספרו "מנחת קנאות"¹⁵⁷ להשיג על ר' ידעי' הפניני, שהפליג במעלות החכמות ב"אגרת ההתנצלות" שלו שכתב לרשב"א. משתדל הוא בספר זה לבטל את יסודות הפילוסופיה היוונית, כי עמד תחת השפעתם של המקובלים הרמב"ן ור' מנחם ריקאנטי¹⁵⁸. מתנגד הוא לטעמי המצוות "אשר הם לקוחים מצד ההשכלה העיונית כנר' בח' ג' מהמורה... ואף כי בדבר הזה כוונתו הטובה רצויה אצל ה' ית'

(153) פרדס רמונים, שער א'.

(154) אילמה רבתי, לבוב תרמ"א, ב'.

(155) ע"י ש. דאבידוביץ: "ספר הפתיחה למשנה תורה", מצודה 7 (תשי"ד).

עמ' 148 הערה 63.

(156) "דרישות בעניני המלאכים", נצרך לס' "מלאכי עליון" מאת ה"ר ראובן

מרגליות, ירושלים, מוסד הרב קוק, תש"ה עמ' י"א.

(157) י"ל ע"י דוד קויפמן, ברלין, "מקיצי נרדמים", תרנ"ח.

(158) "מנחת קנאות" עמ' 109.

והדברים מצד עצמם נכונים, מ"מ הטעמים אשר נתן ברוב המצוות הם חלושים ונרפים..."¹⁵⁹.

עם כל התנגדותו מתגלה התפעלותו לגבי דמותו של הרמב"ם¹⁶⁰. הוא גם מקבל את עדותו של האברבנאל שרבנו נעשה למקובל בסוף ימיו¹⁶¹.

ר' מרדכי יפה, ר"ן—שע"ב (1530—1612)

ר' מרדכי יפה מגדולי הפוסקים, תלמידם של המהרש"ל והרמ"א, הצטיין לא רק במדעים כלליים אלא גם בחכמת הנסתר. גם הוא האמין שהרמב"ם פנה בסוף ימיו לקבלה¹⁶² לפי הנוסח הידוע שמיחסים לו: "בסוף ימי בא אלי אדם אחד ואמר לי דברים של טעם, ואולי שהייתי בסוף ימי ונתפשטו חבורי בעולם הייתי חוזר מדברים רבים שכתבתי בהם..."¹⁶³.

מקובל-חוקר זה לא יכול היה להשתחרר מהשפעתו של הרמב"ם. לא רק שהוא כתב פירוש למורה נבוכים¹⁶⁴ אלא גם בספריו האחרים הוא מסתייע או מתווכח בספר המורה. הוא מפרש לפעמים את שם מלאך בחומש במלת "שליח" כמו שהרצה הרמב"ם במורה¹⁶⁵. בפירושו הנ"ל למורה נבוכים הוא מתווכח עם מפרשיו, כאפודי, בנוגע להבנתו בו¹⁶⁶.

ר' מרדכי יפה, כרוב המקובלים, התנגד לדרישת טעמי המצוות: "אין אנו צריכים לבקש טעם למצוות, כי מצות המלך הם עלינו אף אם לא נדע טעמם"¹⁶⁷. בכל זאת מקבל הוא בחפץ לב את הנימוק הפילוסופי של הרמב"ם "בטעם ביאת הכהן הגדול לפני ולפנים דוקא ביום אחד בשנה ולא יותר, כדי להגדילו"¹⁶⁸.

(159) שם.

(160) "ואמנם המאור הגדול אשר היה לנו עמים הרמב"ם ז"ל באמת כל ישראל מקטנם ועד גדולם חייבי' ללחך עפרותיו כי עפרות זהב לו..."

(161) שם, עמ' 109.

(162) לבוש שנת יקרת, ח"א פני"ג.

(163) הורדוצקי ב"מאזנים", כרך ג' (תרצ"ה) עמ' 449 הערה 61.

(164) לבוש שנת יקרת, לובלין שני"ה.

(165) חלק ב', פ"ו: הורדוצקי: "לקורות הרבנות", עמ' 165.

(166) ח"ב' פמ"ז.

(167) לבוש עטרת זהב, סימן קס"א, סעיף א'.

(168) לבוש התכלת, ס"י קל"ג, סעיף א'.

ר' משה איסרלש (הרמ"א), רפ"ה—של"ב (1525—1572)

הרמ"א שהיה מגדולי ההוראה ויוצר השלחן ערוך, יצר סינתזה חדשה של הפילוסופיה והקבלה וצירף אותן עם יסוד שלישי: ההלכה. את יחסו להרמב"ם יכולים אנו להקיש מעובדא שעל מצבתו חרות המשפט: "ממשה [הרמב"ם] עד משה [הרמ"א] לא קם כמשה". חוקר אחד תיאר את קורבת הרוח שבין שני גדולי ישראל בזה הלשון: נתגלגלה נשמתו של הרמב"ם ברמ"א כי שניהם עסקו באותם המקצועות: הלכה ופילוסופיה⁽¹⁶⁾. מענין, שהרמ"א לא היה מושפע מהרמב"ם בהלכה והשיג על ה"בית יוסף" על אשר קבע ההלכה כר"ף ורמב"ם נגד דעתם של גדולי צרפת ואשכנז, והוא, הרמ"א נתן תוקף להוראותיהם של הראשונים. אף על פי כן מושפע היה כולו מתורת הרמב"ם וחקירותיו באמונות ודעות והספר "מורה נבוכים" היה לו למורה וליסוד לספרו "תורת העולה". מה שהרמב"ם כותב בענין האלהות ותאריה: "הוא נמצא ולא במציאות וכן חי לא בחיים, ויודע לא במדע ויכול לא ביכולת, וחכם לא בחכמה, אבל הכל שם לענין אחד אין רבוא בו"⁽¹⁷⁾. משה הרמ"א למה שנאמר ב"תיקוני זוהר": "אנת חכים ולא בחכמא ידעא, אנת הוא מבין ולא מבינא ידיעא"⁽¹⁸⁾. ומענין לציין עד כמה היה חביב עליו ספר "מורה נבוכים", שהביא אותו להלכה, בהגהה הראשונה לשולחן ערוך⁽¹⁹⁾.

הערצתו לרמב"ם ומסירותו אליו גרמו למקרה לא נעים בין הרמ"א ושאר המהרש"ל. המהרש"ל שהתנגד לפילוסופיה בכלל ולאריסטו בפרט, בקר את הרמ"א על אשר ציטט באיזו תשובה בהלכה את אריסטו "הערל". הרמ"א בתשובתו למהרש"ל הגין על לימוד הפילוסופיה והסתייע בהרמב"ם, שממנו למד על דעות אריסטו⁽²⁰⁾: "אם אברת, אברת יותר מלעסוק בקבלה ממה שאברת לעסוק בפילוסופיה"⁽²¹⁾.

- (169) "לקורות הרבנות", עמ' 84—87; הנ"ל, "השפעת הרמב"ם על הרמ"א בסי' היובל ליעקב פריימאן ברלין (תרצ"ו) עמ' 42—57.
(170) מורה נבוכים, ח"א פנ"ו.
(171) עי' "תקוני זוהר" ע"פ ה"ר ראובן מרגליות, ירושלים, תש"ח, עמ' 34.
(172) או"ח, סי' א'.
(173) שו"ת הרמ"א סי' ד.
(174) שם, ועי' במאמרו המקיף של הורודצקי בסי' יובל הנ"ל.

האר"י הקדוש, רצ"ד—של"ב (1534—1572) ור' חיים ויטאל, ש"ג—ש"ס (1543—1620)

ר' חיים ויטאל מסר בשם האר"י ש"הרמב"ם והרמב"ן הם גלגול משה רבינו ע"ה והם מב' פאות דועיר, והנה בכל פאה א' יש א"ל שד"י וכל א' גימטריא משה, ולכן שניהם נקראים משה, ואמנם הרמב"ן מן פאה ימנית, כהיא קצת רחמים, ולכן זכה בצדקתו האמת והרמב"ם מפאה שמאלית שהיא כלו דין, ולכן לא עסק בחכמה זו"⁽¹⁾. לפי עדותו של הרב חיד"א כתב ר' חיים ויטאל ששורשו [של הרמב"ם] מפאה דדיקנא דו"א השמאלית ולכן לא זכה לחכמת הזהר. גם כן: "יתכן שבסוף ימיו מה שעסק הוא בשמוש איזה שמות הקודש כנראה ממגילת סתרים שמיחסים אותה להרמב"ם"⁽²⁾. לדעת ר' אהרן מרקוס, מקבילה הגדרת הנבואה של רח"ו "באופן מפתיע לזו של המורה" למרות חילוקי הדעות ביניהם⁽³⁾.

ר' ישעיה הלוי הורוויץ (של"ה הקדוש), ש"ך—ש"ץ (1560—1630)

התלמודי והמקובל, השל"ה, התנגד לפילוסופיה ולפילוסופים "חשוקי החכמה-יונית מבני עמנו, ההופכים ללענה משפט התורה וכוונתה". למרות שהוא יעץ ללמוד את הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה, כדי לדעת כללי הלימוד שבתלמוד, ושמה בדבריו שם "בשבח ההגדות ודרושים ואיך שמרמזים נפלאות"⁽⁴⁾ — בכל זאת השתדל מיד להחליש את הרושם שעשו עליו דברים אלה של הרמב"ם. שלילתו של השל"ה באה בגלל העדרו של האלמנט הסודי: "מכל מקום יש גבוה על גבוה סודות הגנוזות, שהם גבוהות מסודות שחושב הרמב"ם בבאור הגדות והדרשות והם סודות חכמת הקבלה"⁽⁵⁾. במקום אחר הוא מעיר על הרמב"ם: "וכבר הכו אותו על קדקדו חכמי האמת"⁽⁶⁾.

- (175) "סי' הגלגולים" (חמ"ד) דף ע"ח (עפ"י צ"מ רבינובין, בקובץ הרמב"ם עמ' רפ"ד).
(176) "שם הגדולים", בראשית הערך על הרמב"ם.
(177) "החסידות" עמ' 367.
(178) של"ה: "כלל דרושים ואגדות" (דפוס אמסטרדם, תני"ח, דף ת"י, ע"ב).
(179) שם כלל "כבוד אלקי הסתר דבר" (דף ת"י, ע"א).
(180) שם דף קצ"ג, ע"א, על מה שכתב הרמב"ם שהדיבור היה למשה לבדו במעמד הר סיני ולא לישראל. עי' ש"א הורודצקי: "שלוש מאות שנה של יהדות פולין, תלאיב, דביר, תש"י, עמ' 114 וכו'.

בנו, ר' שבתי הורוויץ, מכנה את הרמב"ם — בין רשב"י ור' משה קורדובירו — בשם „רבי ומורי“: „הרב הגדול בתורה ובהוראה. דתי תורני ובפילוסופיא אלהית לא מעדו אשוריו ועקבותיו בכל צרכיו אשר הלך הוא הרב רבינו משה בן מיימון זצק"ל" (18).

המהר"ל מפראג, רע"ב—שם"ט (1512—1609)

המהר"ל מפראג שהיה מתפעל מהרמב"ם „המלא חכמה כים“ מצטט את המורה ומביאו במקומות שונים. עם כל ההערצה שהוא רוחש לו, יש שהוא מדבר נגדו בחריפות (19). בשאלת ידיעה ובחירה, תופס המהר"ל את הרמב"ם בגלל תירוצו האגנוסטי: „כי לא מחשבותי מחשבותיכם“ (20).

ר' מנשה בן ישראל, שם"ד—תי"ח (1604—1658)

ר' מנשה בן ישראל מחכמי הספרדים באמסטרדם, מודה בספרו „נשמת חיים“ (21) שאמונתו בגילגולים ושדים, מתנגדת להשקפתו של הרמב"ם (22). „דע“, מכריז ר' מנשה בן ישראל, „שהרמב"ם היה פילוסוף גדול וכמעט לא האמין אלא מה שההקשה השכלית מחייבת... ונשא פנים לפילוסופיאה“ (23). אבל הוא מזהיר בסוף דבריו, שהרמב"ם משועבד היה לאריסטו כי „לא דבר מענין השדים... וכן האמין הרמב"ם... ולכן אין מן התימה אם הוא כאריסטו מכחיש השדים כי הוא נתפתה לדרך הפילוסופים אינם מאמינים אלא מה שהעין רואה וגזר העיון הטבעי“ (24).

(181) „שפע טל“, הקדמה, סוף. וישנם עוד מקומות שהוא מזכיר את הרמב"ם: שער א' ס"א, (דף י', ע"ב ב„הגה"ה); שם (דף י"א, ע"ב ב„הגה"ה); שם פ"ג (דף י"ג, ע"ב ב„הגה"ה) ועוד מקומות (העירני אודותן ידידי המלומד הרב ד"ר מיכאל ברנשטיין). השתמשו בהוצאת בליורקע, תקס"ז.

(182) על סברת הרמב"ם בתנועה הנצחית הוא אומר: „וזה היפך לאמונה“.

(183) ד"ר גוטסדינר ב„אזכרה“ לזכר הרב קוק, ח"ה, עמוד רצ"ה, מעיד שהמהר"ל לא תפס את דברי הרמב"ם בצורתם המצומצמת שנתן להם בה' תשובה.

(184) הוצ' לייפציג, דף ע"ב, סוף העמוד.

(185) מ"ת ע"ו, טרק י"א, סוף; מ"ג ח"ב, סל"ו.

(186) שם ע"ז 72.

(187) שם.

ר' יוסף אשכנזי (המאה ה"ז)

מתוך כתב־פולסטר שנכתב ע"י ר' אברהם הלוי הורוויץ, אביו של בעל השל"ה, לומדים אנו אודות התנגדותם של המקובל ר' יוסף אשכנזי וחותנו ר' אהרן ל„מורה נבוכים“. ר' יוסף חשב את הרמב"ם ל„מין גמור“ והזהיר את תלמידי הישיבה בפראג שלא יעיינו ב„מורה נבוכים“ (25). תחת השפעתו של ר' יוסף אשכנזי, דרש חותנו ר' אהרן, ראש הישיבה, דפויון, בשבת הגדול (1559) נגד „חכמות חיצוניות“. ידוע שבשנת 1554 חלה שריפת התלמוד ברוב ערי איטליה על פי פקודת האפיפיור פילוס הרביעי. הוא, ר' אהרן הצדיק את הדין: עונש זה בא להם מפני ששלוש שנה לפני זה (1551) נדפס בויניציאה „המורה נבוכים“ (26). כתב־פולסטר זה שכתב ר' אברהם שעפטל, תשובה הוא לדרשתו של ר' אהרן.

ר' אביעד שר שלום באזילה, ת"ם—תק"ד (1680—1743)

ר' אביעד שר שלום, תלמודי ומקובל באיטליה, חיבר ספר בשם „אמונות חכמים“ שבו הוא מוכיח את קדמות הקבלה זאמתתה. הוא התנגד לפילוסופיה: „ואומר שכל מ"ש הרמב"ם לא קבל כלום מאבותיו ולא מרבותיו אלא הכל הוא ממה שנר' לו מסברתו כדי לתת טעם למה שלא היה מבין“ (27). טעמי המצוות של הרמב"ם טוען ר' אביעד, אינם מספיקים: „ולא יוכל לעולם לתת טעם לדם טוהר ודם נדה דם זיבה...“ (28). הוא מבקר את הפרק במורה הדן בטעם הקרבנות (29). ועל המורים בפירושו למעשה בראשית ומעשי מרכבה הוא מכריז: „וזה באמת אבדון ומות וכל האומר כן נבדל מקהל הגולה ואין לו עסק במצוות“ (30).

במקום אחד מסופק ר' אביעד „אם הרמב"ם סובר אותם הדברים שכתב במורה...“ (31). מענין שמתוך כל הקושיות שהוא מטיל כלפיו, בוקעת

(188) י. צינבערג: „די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן“ חלק ה' ע"ז 65.

(189) שם ע"ז 66—67.

(190) פרק י'.

(191) שם.

(192) מ"ג ג', ל"ב.

(193) טרק י"ג.

(194) טרק כ"א.

ונאצלת איזו חיבה שקטה והערצה גלויה לנשר הגדול: „אמנם, כאשר נעיין בחבור הגדול להרמב"ם אשר בו הראה חכמתו הגדולה והנפלאה בתלמוד בבלי וירושלמי ספרא ספרי ותוספתא וכל דברי הגאונים וכמה יגיעות יגע וכמה טרחות טרח לברר תורת מרע"ה ולא נעשה חבור יפה כמהו בכל תפוצות ישראל ובו נראה כמה דקדק במצות עד שלא הניח לקיים אפילו אותם המצות שרוב בני אדם מתרשלים בהם ככתיבת ס"ת שבזמן הזה לא ראיתי שום אחד מהחכמים ואפילו מהחסידים שקיימו אותה והוא קיימה כנראה בה' ס"ת פ"ט ואפילו הדברים שאינם מצד החיוב לא נתרשל מהם כמו שכתב בהל' תענית פ"ה מימינו לא אכלנו ערב ט' באב תבשיל אפילו של עדשים אא"כ היה בשבת וכמו כן כאשר נעיין מ"ש בסוף כל אחד ואחד מספריו וראינו גודל חסידותו ופה מפיק מרגליות וכאשר קרינו בספר מגיד משרים מה שהגיד אל הרב קארו מגדולת הרמב"ם בג"ע ידענו בבירור שאינו מאותם שהזכיר הרשב"א חלילה וחס שאם כן איך היה מדקדק ומוזהיר כל כך בעשיית המצות נאה דורש ונאה מקיים ואיך היה טורח כל כך בספר מנין המצות מלבד חבורו הגדול ובפרט להיותו טרוד מאד בחכמות אחרות שירד עד עמקן כמו חכמת התכונה והתשבורת והפילוסופיאה וקרא כל ספרי הצא"בה וכמה ספרים אחרים כמו שנראה מספר המורה ומאגרותיו הנה זה מורה באצבע על גודל חכמתו וחסידותו..."".

מתנגדו זה של הרמב"ם ממשיך להתפעל: „יש לך חיד מתוק מזה[?]. ר' אביעזר אינו יכול להרגע כל זמן שלא „יציל" את הרמב"ם מן הקושיות העצומות שמנה אותן בדברי הבקורת עליו"".

ר' יוסף אירגס, תמ"ה—תק"ל (1685—1730)

המקובל והתלמודי ר' יוסף אירגס בהתנגדותו לפילוסופיאה, שחשב אותה לזמורת-זר בכרם בית ישראל ולהמצאה של כופרים, ירה את חציו על פי רוב נגד גדול ההוגים — הרמב"ם. בפולמוסו נגדו מצטט הוא את ר' שם טוב בר' שם טוב בעל ס' האמונות בתור אסמכתא להשקפתו⁽¹⁹⁵⁾. הרמב"ם, טען ר' יוסף, פירש הכל לא לפי הקבלה „כי אם משיקול הדעת וסברתו... לפיכך אפשר שלא יהיה כך ויהיה הענין חילופו... א"כ איכה

(195) „אמונות חכמים", ריש פרק י"ד.

(196) שם סוף הפרק.

(197) „שומר אמונים", וכוח א', סימן ס.

נתפוס בספק שהוא פירושו של הרמב"ם ונניח את הודאי שהוא פירוש המקובלים...".

המחבר שמושפע היה מאסכולה הלוריאנית, מתאמץ לסתור את סמכותו של הרמב"ם⁽¹⁹⁸⁾. הוא מוכרח לאחוז באמצעי הגנה כי הוא מרגיש לעתים תכופות שצילו של בעל „יד החזקה" וה„מורה" רודף אחריו על כל שעל ושעל. הוא מאשים את הרמב"ם על שהוא מתעלם מקבלות חז"ל. גם הוא שמע אודות האגדה שהרמב"ם חזר בסוף ימיו ונעשה למקובל. אבל הוא אינו מאמין באגדה זו, כי נפלט מקולמוסו משפט שכזה: „וסוף דבר יהיה איך שיהיה אין אנו צריכין לעדות הרמב"ם על אמיתות הקבלה"⁽¹⁹⁹⁾.

ר' חיים עטר, תנ"ו—תק"ג (1696—1743)

ר' חיים עטר שהיה מקובל ופוסק, מתעלם מהרמב"ם בעל „מורה נבוכים" בספרו „אור החיים" על התורה. עד כמה שבדקנו את פירושו זה לתורה לא מצאנו שהוא מזכיר את ספרו הפילוסופי של הרמב"ם. ברם, הוא מרבה שם להזכיר את ספר היד בכמה מקומות בענינים הלכיים.

כנראה, מבדיל ר' חיים עטר בין שני הספרים הללו ומזדהה עם הרמב"ם איש ההלכה גם בפירושו על התורה וגם בספריו ההלכיים. כידוע, חיבר פירוש על לשונות הרמב"ם⁽²⁰⁰⁾ ובספרו „פרי תואר", על שולחן ערוך יורה דעה הוא תובע את עלבון הרמב"ם שנתקף ע"י בעל „פרי חדש": „וראיתי להפר"ח שכתב הסוגיא ופירשה כפשטא וכתב דאין נראה לו דעת הרמב"ם שהרי דבריו מוכחשים מהסוגיא כו' זמי יתן ולא היה מכניס ראשו בנקיקי הסלעים..."⁽²⁰¹⁾.

לפעמים הוא הפליט דברים קשים כגידיים גם נגד הבית יוסף⁽²⁰²⁾ במקום שהוא חולק על הרמב"ם: „והב"י כתב... ולרמב"ם יש דרך בדיקה ביניהם כו' דבריו ז"ל יקובלו מפי נביא דוקא כי לא ידעתי מי גילה לו סוד זה. ובפרט מה שאמר ולרמב"ם יש דרך בדיקה... וכדמוכח מדברי הרמב"ם הדייקן הגדול בלשון הקודש ומן הסתם כל הפוסקים הכי סבור"⁽²⁰³⁾.

(198) שם.

(199) דף ה', ע"א הוצ' אמסטרדם.

(200) נדפס בספרו „ראשון לציון".

(201) ע"י רב צעיר: „תולדות הפוסקים" חלק ב', עמ' 181.

(202) שם.

סמכותו של הרמב"ם מובעת אצלו בזה הלשון: "ויש לך לדעת כי הרמב"ם הוא רב של כל המערב". הוא מדייק בלשונו של הרמב"ם ונראה כאילו היה סופר אותיותיה בכל משמעותה המקובלת של המלה. לדוגמא: "ועוד דקדק [הרמב"ם] דקדוק דק עד מאד במה שאמר בעוף גדול ממנו ולא אמר בעוף הגדול ממנו שאז יהיה במשמע כל הגדול אלא דוקא גדול ממנו ולא כל גדול"²⁰³.

ר' יהונתן אייבשיץ, ת"ן—תקכ"ד (1690—1764)

ר' יהונתן אייבשיץ מתיחס בהערצה לא רק ל"משנה תורה", שעליו כתב חידושים, אלא גם ל"מורה נבוכים" והוא מתפעל: "כמה עמקו מחשבות האיש הלזה וכמה שגבו עשתותיו"²⁰⁴. מסכים הוא עם הרמב"ם בעניני תוארי האלקים ושמותיו"²⁰⁵.

על הפסוק "ולאחותו הבתולה הקרובה אליו", מסתמך ר"א בטעמי המצוות שב"מורה": "וזה תבין גם כן איך נולד ממש כל העולם מעריות האח ואחות ואם, כי עולם חסד יבנה, ה' תקצר לברוא נקבה, אבל אדרבא, למה שכתבתי זהו שלימות הבריאה להיות זכר ונקבה ביחד, אח ואחות, צלם ודמות, רק אח"כ נאסר כמ"ש הרמב"ם הטעם בספר המורה לבל יהיו קשורים ככלב, ולכן אסור ליקח אח את אחותו, אבל מתחלה כך היה רצונו של הקב"ה למלאות פני תבל, וזהו חסד ה' הוא כי לא תוהו בראה"²⁰⁶.

ר' יעקב עמדין, תנ"ח—תקל"ו (1698—1776)

ר' יעקב עמדין שכנה את החוקרים "הפילוסופים המשוגעים", לא האמין שבעל "משנה תורה" חיבר את ספר המורה אלא שאיזה אפיקורס סידרו: "ספר מורה נבוכים אינו מעשה ידי אומן המחבר הגדול הר"מ ז"ל אלא מאחר שרצה ליחנק, תלה עצמו באילן גדול"²⁰⁷. הוא מזהיר את קוראיו שלא כדאי "לאבד זמן רב בקריאת ספר 'מורה נבוכים' ודאי לא טוב הדבר, אם לא כדי להשיב על הויתיו ובדיותיו"²⁰⁸.

(203) ג"ו, ד.

(204) "שם עולם" עמ' 156.

(205) אבל ע"י שם עמ' 254.

(206) "תפארת יהונתן", ורשה, תרל"ג.

(207) "לחם שמים" על אבות, פרק ב'.

(208) "מספחת סופרים" 80.

רבנו אליהו מווילנא, ת"פ—תקנ"ח (1720—1797)

אנן חותמים את סקירתנו עם נציגה האחרון והדגול של הרבנות

הקלאסית, רבינו אליהו מווילנא"²⁰⁹.

כידוע, עסק הגר"א בתורת הנסתר והשקיע את כל מרצו בחיבור פירושים וביאורים לכל ספרי זוהר ושאר ספרי הקבלה. בניגוד לכמה חכמי הנסתר, היו זרות לו הנחותיו הפילוסופיות של הרמב"ם. ומענין שההזדמנות להתנגדות זו באה לו בביאורו ליורה דעה, שבו ביקר באופן קשה את הרמב"ם שהכחיש בתעלת הלחש לשם רפואה.

לדעת הגר"א, "הרבה לחשים נאמרו בגמרא והוא נמשך אחר הפילוסופיה הארורה ולכן כתב שכשפים ולחשים ושדים וקמיעות הכל שקר, אבל כבר הכו אותו על קדקדו, שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמ' ע"פ שמות וכשפים"²¹⁰. ובהלכות תלמוד תורה"²¹¹ יצא נגד הרמ"א שהתיר ללמוד חכמות חיצוניות, בסמכו על הרמב"ם: "וזה נקרא בין החכמים טיול בפרדס" (מלשון הרמ"א שם)²¹². על זה העיר הגר"א: "אבל לא ראו את הפרדס לא הוא ולא הרמב"ם"²¹³. כנראה התכוונה אגדת"עם לכך שישלוט שלום בין שני ענפי הרוח ומפני כן נולד הסיפור שהגר"א גער על אחד שבא לפניו בתלונה על חבורת אנשים שהתחילו ללמוד את "המורה נבוכים". לפי האגדה קרא הגר"א אליו: "חלילה לי לגעת בכבוד מאור עינינו הרמב"ם ז"ל והלואי וזכיתי ויתנוני (לאחר מותי) בעולם הנשמות במחיצתו"²¹⁴.

(208*) Louis Ginzberg "Students, Scholars and Saints", כפי בטויו של

p. 139

(209) ה' מעונן ומכשף, סי' קע"ט, סי' ק"ג.

(210) סי' רמ"ו, סי' ק"ח.

(211) יסודי התורה ד', י"ג.

(212) ה' ת"ת סי' רמ"ו, סי' ק"ח.

(213) אודות הפולמוס הספרותי שעוררה הערתו זו של הגר"א ע"י י. דינסטאג:

"האם התנגד הגר"א למשנתו הפילוסופית של הרמב"ם ז" ב"תלפיות" שנה ד', חוברת

א—ב (תמוז, תשי"ט), עמ' 253—268.

MAIMONIDES

His Teachings and Personality

Essays on the Occasion of the 750th Anniversary of his Death

Edited by

DR. SIMON FEDERBUSH

Published jointly by

The Cultural Department of the World Jewish Congress
and the Torah Culture Department of the Jewish Agency

New York

1956